

Geschiedenis van Dommelen

door
P.N. Panken

Oud Hoofd der School enz. woonachtig te Bergeik

1901 – 1902

Ingeleid en bewerkt door Johan Biemans

Vooraf

Deze Geschiedenis van Dommelen is een van de dorpsgeschiedenissen van P.N. Panken die bewaard gebleven zijn.

Om meer te weten te komen over waar Panken zijn informatie vandaan haalde, wanneer en hoe dikwijls hij in Dommelen kwam, met wie hij contact had, verwijs ik naar de niet digitaal beschikbare Dagboeken van Panken.

Deze uit 22 delen bestaande handgeschreven dagboeken - plus een compendium daarvan - zijn in druk verschenen onder de titel De Dagboeken van P.N. Panken 1819-1904, Memorieboek van een Brabantse schoolmeester. Een zesdelige serie, ingeleid en bezorgd door antropoloog Dr. Peter Meurkens, uitgegeven bij Kempen Uitgevers Eindhoven 1993-1998.

Alle delen bevatten een gedetailleerd Topografisch register, Zaakregister en Register van familienamen.

Het aantal vermeldingen in het topografisch register van Dommelen telt in deel I: 11x; II: 21x; III: 24x; IV: 42; V: 61x; VI: 19x, totaal 132x. Gemakkelijk om op te zoeken voor wie de serie in de boekenkast heeft staan, of ze kan lenen bij de bibliotheek.

Zie ook de manuscripten De Gilden in Brabant en Geschiedenis van Noordbrabant.

Johan Biemans

Bergeijk, 17 februari 2021

Voorwoord

Menigeen zal zich vermoedelijk verwonderen eene zoo uitvoerige verhandeling van een klein dorp. Ik meende echter daarvoor genoegzame stof voorhanden te zijn in het gemeente-archief en in verspreide documenten als anderszins. Met ijver heb ik al het merkwaardige geraadpleegd en samengesteld, hetgeen met bescheidenheid hier den lezer wordt aangeboden. Mijne niet verwijderde woonplaats van Dommelen maakte het mij minder moeilijk.

De Schrijver

P.N. Panken.

Inhoud

Hoofdstukken mijner Geschiedenis van Dommelen.

I	Ligging. Dingbank. Gemeente. Costuimen. Oppervlakte. Grenzen. Inwoners. Huizen.	4
II	Middelen van bestaan. Bierbrouwerijen. Gruit.	7
III	Watergraanmolens.....	10
IV	Voormalige Bestuurs- of Regeringsleden der Gemeente.	12
V	Raadkamer. Raadhuis. Gemeentearchief.....	15
VI	Openbare wegen en voetpaden.....	23
VII	Kerkelijke en godsdienstige zaken. Parochiekerk en kloosterkerk. .	26
VIII	.De pastoorswoning of pastorie. Het kerkhof. Luiklokken.....	43
IX	Klooster van Franciscanessen.	46
X	Grafzerken en Opschriften.	54
XI	School. Schoolhuis. Onderwijzers.....	57
XII	Patroon der kerk. Nieuwe kerk en toren. Het uurwerk.....	61
XIII	Lotgevallen of belangrijke gebeurtenissen.....	64
XIV	Voorname inboorlingen. Stichters en beurzen.	75
XV	Heerlijkheid – Bezitters.....	81
XVI	Oude dorpsgild.....	83

I. Ligging. Dingbank. Costuimen. Oppervlakte. Grenzen. Inwoners. Huizen.

Dommelen paalt noord en oost aan de Dommel, die het van Waalre en Valkenswaard scheidt, zuid aan Borkel, west aan de Keersop, waardoor het van Westerhoven en Riethoven gescheiden wordt. Het ligt tusschen de beide genoemde rivieren, welke het de gedaante van een van twee zijden door water ingesloten driehoek geven. Ofschoon dit dorp altoos een gering aantal inwoners heeft geteld, maakte het oudtijds eene afzonderlijke dingbank en vervolgens voor korten tijd een schoutambt uit.

Sedert 1814 werd het eene zelfstandige gemeente. In de laatste tijden beproefde men herhaaldelijk om het eene andere gemeente te vereenigen, waartoe het bestuur zich ongenegen heeft betoond. Vroeger volgde men hier de Costuimen van Antwerpen.

De oppervlakte van Dommelen beslaat 758 hectaren. Dit dorp is als eene heerlijkheid in 1561 aan Hubert van der Clusen, heer van Waalre en Valkenswaard, verpand. Na hem komen in 1581 zijne vrouw Maria Bertrams, en vier jaren later zijn zoon Hendrik van der Clusen vóór. Eene dochter is in de oude parochiekerk te St. Oedenrode begraven onder eenen zerk met dit opschrift : Hier leijt begraven Margaret: dogter Hendriks van der Clusen heer van Dommelen, sterft 1588 den 30 Augustus, enz.¹ Ten jare 1658 is de heerlijkheid vervallen door inlossing der pandpenningen. Soms vindt men dan ook in transporten of andere bescheiden Dommelen als heerlijkheid gemeld o.a. op 't jaar 1632. Op het jaar 1803 wordt gemeld dat de civiele Rechtbanken van Waalre en Valkenswaard zullen worden gehouden. Dommelen en Aalst behoorden mede tot dit Schoutambt. Over de grens- of paalscheiding ontstond, zooals in meest alle plaatsn, nu en dan geschil omtrent vernieuwing, aanwijzing of beslissing.

¹ De Raadt in N.Br. Almanak, 1892, p. 763, waar als wapen der Van der Clusen wordt opgegeven: gedeeld; 1. leeuw; 2. gevierendeeld; 1 en 4. drie eikels, 2 en 3 drie 6-puntige sterren.

Philips van Bourgondië zegt in eenen giftbrief, gegeven te Brussel 20 December 1648 hoe de grenzen van Dommelen van over mans gedenken zich hebben uitgestrekt. Hij verklaart daarin met zijnen rentmeester gehoord te hebben, dat Dommelen van ouds betaald heeft drie schellingen cijns. Vermits de goede lieden (ingezetenen) van Dommelen nooit hebben vernomen of geweten, dat hunne voorouderen eenige brieven aangaande de stichting of grenzen der gemeente hebben gehad, schenkt hun Philips als Hertog op hun ootmoedig bidden eenen giftbrief. Hij zegt, dat de grenzen ten eeuwigen dage zullen blijven van den paal, staande beneden de Malpie langs verscheidenen palen, waarvan de laatste in den Zandberg staat bij Reinders Wegen. Van daar voortgaande nevens de gemeente van Eijke (Bergeik) en Westerhoven tot de gemeente van Rijthoven; van dáár op de beek, geheeten de Keerspe (Keersip) tot dat ze valt in de Dommel; van dáár wederom langs de Dommel tot den Dommelschen molen; en van daar strekkende langs de gemeente van Waelderden (Waalre) en Weerde (Valkensweerd) tot den voorgeschreven paal Malpie.

Hierbij voegt Philips, dat hij zijne gratie en genade hunwaarts keert, dat iedereen hem in de vroente en de gemeente laten zooals die bij hunne voorouders geweest en voor hem bevestigd is, waarom hij zijnen rentmeester gelast aan den dorpe Dommelen te allen tijde eenen vorster of schutter te geven van goeden name en fame. Voor de gezegde gunst zullen de goede lieden van Dommelen, die jaarlijks te Eersel cijnsdag houden betalen voor eens vijftig kroonen en jaarlijks drie schellingen van ouds, en daarbij 50 oude grooten. Als een zonderlinge gratie, gelijk de giftbrief luidt, veroorlooft de hertog tot vier bunders gemeentegronden te verkoopen, en jaarlijks turven af te geven in ruil van de 50 kroonen en van den erfcijns.

In het jaar 1599 verklaren de Schepenen van Eindhoven, dat zij genoemden giftbrief hebben gezien en hooren lezen, en tot meerdere waarheid door hun gezworen klerk hebben laten overschrijven en hunne eigene zegelen er aan doen hangen. Te Eindhoven is de copie geteekend. P. Rijthoven; het oorspronkelijke document bevat de naamteekenig Brugman. In 1793 was een arbeider bezig met het

opsporen der grensscheiding tusschen Dommelen en Westerhoven, waar omtrent geschil was ontstaan.

Ten jare 1437 waren te Dommelen 48 huizen als belastbaar en 12 als arm aangegeven. In 1526 stonden hier vijftig bewoonde en 2 onbewoonde huizen, behalve het nonnenklooster. Onder eene opgave van 't aantal woonhuizen in de Meijerij vindt men er in dit dorp voor het jaar 1736 : 58, voor 1766 : 66, en voor 1771 : 58. Ten jare 1608 woonden 304 ingezetenen in 60 huizen, in 1840 : 301 in 64 huizen; er waren in 1840 in 58 huizen 106 huisgezinnen met 333 inwoners.

Op het raadhuis berust eene lijst der huizen en woningen, met de namen der bewoners, en veranderingen aan de huizen, opgemaakt om de 5 jaren, ter voldoening van H.H.M. besluit van 20 Sept. 1736. Deze opgaven eindigen met 1791. Die van 1741 en 51 melden 72 huizen of woningen, en die van de volgende jaren alle een getal van 70.

Op vele jaren staan huizen als "afgebrand" en "weggeraakt". In 1845 vindt men 53 huizen onder het dorp, en 5 te Keersip vermeld. Uit een Register in het archief der gemeente trof ik eene onvolledige opgaaf uit de tweede helft der 17^e eeuw van de sterfte der volgende jaren: 1657 – zes, 1658 – zes, 1659 – vijf, 1660 – drie, 1669 – tien, 1670 – elf, 1672 – acht, 1673 – zes, 1675 – vijf, 1676 – dertien (waarvan zeven in Sept., 1678 – twaalf, 1679 – vier, 1680 – zes, 1681 – vier, 1682 – zes, 1684 – negen.

II . Middelen van bestaan. Bierbrouwerijen. Gruit.

Te allen tijde maakte de landbouw er het hoofdbestaan uit. De meeste gronden zijn tamelijk goed, en de ingezetenen worden sedert lang onder de welvarendste der omliggende dorpen gerekend. Toen in 1829 het voorstel was gedaan, Dommelen met eene andere gemeente te vereenigen werd dit door den Raad afgewezen, die als redenen vermeldde, dat de financiën zeer gunstig waren over de jaren 1827 en '28 geene personeele belasting geheven was, veel weetering in het Broek was aangelegd, enz.

Met de armen was het voordelig; de school werd in 1828 vergroot en vernieuwd, en het huis verbeterd. Aan hun verzoek om zelfstandig te mogen blijven, zooals mede in latere tijden, werd voldaan. Menigvuldige bewijzen van voordeelige financiële omstandigheden konden bijgebracht worden, waaromtrent men raadplege de jaarverslagen der provinciale Staten van ons gewest.

In schier alle tijdvakken verlieten sommige ingezetenen hun dorp om zelfs in verre landen, hun onderhoud te verdienen met het vangen van valken, handel te drijven in koper, menschenhaar, manufacturen, op de bleek te arbeiden, gras te maaïen enz. in Holland, paarden of ander vee te snijden enz. enz.

Te oordelen naar de vermelding eener dooden aanteekening van nog geene halve eeuw, is het getal in evenredigheid der kleine bevolking destijds van dergelijke gezegde lieden vrij groot geweest. Buiten de Generaliteit overleden volgens gemeenteregisters:

1738: Arnoldus G. Coppens, in Vlaanderen, die goederen heeft nagelaten.

1754: + 15 Febr. Hendriena van Slot, te Lier in België.

1755: Jan Joannes Vermeulen te Nancy. In Lotharingen.

1758: 18 Mei. Antonie Meulenveldt, in Duitschland.

1759: 27 Febr. Jan Godefr. Coppens, in West Vlaanderen overleden.

1760: 25 juni, Willem Verbruggen, in Waldau.

1760: 14 October Hendrik Vriens, aan de Kaap (de goede Hoop).

Volgens verklaring der bewindhebberen van de Oost-Indische Compagnie der Kamere te Amsterdam.

1780: 19 Juni Antonie Ooms, begraven te Erfurt in Duitschland.

Op het jaar 1752 wordt één persoon in Duitsch Lotharingen en een op 1794 in Vlaanderen woonachtig vermeld.

Voorheen bestonden hier twee bierbrouwerijen, thans nog eene op den Berg, sinds onheugelijken tijd als het voornaamste der gehuchten of wijken van het dorp. Deze brouwerij “De Oranjeboom” genoemd levert het voor velen zeer begeerlijk bier, dat soms in verschillende oorden des lands verhandeld wordt. Het gebouw achter of ten noorden van het woonhuis gelegen en waarin sinds eeuwen goed bier gemaakt is, werd binnen eene eeuw tijds twee malen verbeterd. Thans, (in 1896) bouwt men eene doelmatige stoombierbrouwerij langs de straat, om welke rede de Brouwer daar een huis heeft afgebroken. Het steeds toenemend debiet..... heeft den brouwer W.C. Snieders, wiens vader en grootvader (van vaderszijde) in de dit jaar nog gebruikt wordende brouwerij hebben gewerkt, genoodzaakt eene nieuwe brouwerij te laten bouwen. De “gruijte” van Dommelen wordt onder die van de meeste nabijgelegen dorpen, op de jaren 1443, 1447 en vele andere tijden gewaagd.

De familie Snieders is vermaagschapt aan de Schrijvers en Letterkundigen August en Reinier in België. In 1792 is aan Jonker Johan Karel de Seger, mits doode van zijnen gelijknamige vader getransporteerd de “gruit” van negen dorpen, alle in dezen omtrek gelegen, en ook het gruitveld van alle vreemde bieren.

Taal- en oudheidkundigen verschillen van gevoelen wat door gruit of gruite te verstaan is. Het zekerste is, dat Gruit eene soort gist geweest zij die men gebruikte om het bier aan het gisten of fermenteren te brengen. Aloude brieven. o.a. van ‘t jaar 988 waarin van Gruit en van Gruitgeld gesproken wordt, begunstigen ten hoogste dit gevoelen. In een latijnschen brief van 1064 wordt de Gruiter beschreven als een persoon welke de stof toebereidde, waardoor de bieren aan het rijzen of gisten geholpen werden. Men placht den vroegsten tijd zich alleen van Gruit te bedienen; naderhand is daartoe ook Hop of Hoppe, een bij ieder bekende plant, in gebruik gekomen.

Aan de voornaamsten gaf men de Gruit en het Gruithuis in pacht. Hieraan ontleenden de geslachten van de Gruiter (gruitheer) van den Gruithuis of Gruthuse etc. den naam. Een ander navorscher noemt Gruit een uit meel bereiden zuurdeesem waardoor men het bier liet gisten, dat oorspronkelijk van roggemeel zonder hop gestookt werd. Na 1338 begon men met hop te brouwen. Het moutbier werd eindelijk bij het einde der middeleeuwen vrij algemeen.

Vóór de invoering der koffie en thee bestonden hier in alle dorpen een grooter aantal brouwerijen, en was het bier de algemeene volksdrink. Ook naar deze verkregen vele personen den familienaam van de Brouwer, Hoppenbrouwer, Brouwers, enz. Er is door den heer W.C. Snieders in den Berg of de dorpskom in 1896 eene ruime en doelmatige ingerichte stoombierbrouwerij daargesteld, en in het volgende voorjaar voltooid. In Maart 1897 is daaruit het eerste bier verzonden.

30 Jan. 1818 waren in de gemeente aanwezig 66 runderen beneden de twee jaar oud, 164 daarboven, zeven paarden boven drie jaar en in het geheel 134 schapen. In Juli datzelfden jaars 36 trekossen, 7 trekpaarden, 43 hoog- en 43 aardkarren. Sedert langer dan drie kwart eeuw ging hier het landbouwbedrijf vooruit. In geen ander dorp dezer streek werden betere ossen gevonden.

III. Watergraanmolens

Sedert zeer oude tijden bestond, en bestaat er nog een graanmolen aan de scheiding der gemeente en Valkenswaard, welke door de Dommel gedreven wordt. Hij was altoos druk beklant. Deze molen behoorde later aan den jonkheer of Heer te Dommelen, en vervolgens door familieschap aan dien te Waalre en kwam door aankoop 22 Juli 1749 in eigendom van eene weduwe te Dommelen. Onder een bundel acten in het archief te Valkenswaard wordt die van gezegden datum bewaard waarbij de twee water-graanmolens, benevens de Hoef en andere bezittingen te Dommelen, tegen Bols, Heer van Arendonk, aan dew. Smits zijn overgegaan.

Ten jare 1789 komt Jan Keunen als eigenaar en gebruiker van den molen voor. Hij was de eerste maal gehuwd met Johanna Deijne, geboortig en woonachtig te Bergeik, en ten tweeden male met Romboudina Smits, geboren te Valkenswaard en wonende te Dommelen. Zij huwden 21 Augustus 1757² Tegen den molen staat op het grondgebied van Valkenswaard een water- olie- en volmolen, zóó gebouwd dat hij met den korenmolen slechts één molen schijnt uit te maken. Er zijn in den loop der eeuwen meermalen aan dezen molen belangrijke veranderingen en verbeteringen aangebracht.

Het zoogenaamde molenhuis stond van ouds nabij den molen, en is op dezelfde plaats in 183.. door een nieuw met hooge kap vervangen. Bij den aanleg van den kunstweg in 1871 is een vest of breede gracht vóór dit huis vervallen, of tot een gewonen sloot versmald. Thans is de weduwe Willems-Keunen eigenares van den molen, met de huizing en gronden. In een protocol staat te lezen: 25 August. 1654, schuldbekentenis van jonkheer Giliam van der Clusen, heer van Dommelen, geassisteerd door zijnen bloedverwant Joan van der Clusen, Heer van Waalre en Weert, ten bedrage van 500 gulden à 5 procent aan zijnen pachter en molenaar te Dommelen Jan Deenen. Dezelfde jonker neemt hetzelfde contract op van H. Martens de somme van *f* 351. In een ander contract van zijnen voornoemden

² Trouwboek. J. Keunen was de oom mijner moeder.

molenaar id. *f* 500 Reinier Giliam van der Clusen verhuur huurt.... voor 8 jaren tijds zijne molens (Dommelen en wellicht Venbergen) aan J. Jansen-Deenen, dato 6 Maart 1660, beginnende half Maart van dat jaar.

Joan van der Clusen, Heer van Waalre, Weerde....enz. verhuurt een water- en eenen volmolen voor *f* 479 's jaars in 1664. Deze verhuring is in datzelfde register geboekt, alsook eene namens den opvolgenden Heer te Waalre van 2 molens aldaar in 1675.³ Ten aanzien der molens in het algemeen bevinden zich in dat protocol de bewijzen van 't Plakaat van H.H.M. van 1 Juni 1654; 26 Jan. 1657; 31 Jan. 1716, art. 13, Ordonn. op gemaal en hoorngeld - dat geene ingezetenen van eene plaats of dorp, waar een molen is, zijne granen elders zal mogen doen malen; dat van de ingezetenen van de plaatsen alwaar geen molens staan, zal worden vrijgelaten op eene der naburige plaatsen te laten malen alwaar zij verkiezen.

In 1791 wordt de pan, waarmede de molenaar de granen scheidt, afgeschafte en vast maalgeld in de plaats gesteld. Ten jare 1797 werd door den eigenaar van de graanmolen J. Keunen, hiervan een oliemolen verbonden. Hij had in dat jaar zich tot de Representanten gewend, om dezen te mogen oprichten. Het hooger lands bestuur bewilligde 6 Juli mits tegen een jaarlijkschen cijns van vier gl. aan het Kantoor der Domeinen in Den Bosch.⁴ Molen, woonhuis enz. hebben door het maken des kunstwegs met 2 betere bruggen, een druk verkeer en andere daaruit gevolgde omstandigheden aanzienlijk gewonnen. Een breede gracht of vest, tot hiertoe vóór een woning bestaande, is toen gedempt. Langs de Dommel nabij den molen, doch op grondgebied van Valkenswaard bestaat eene vloeiveide, die aan Mej. de wed. L. Willems geb. Keunen toebehoort.

³ Zie art. Heerlijkheid.

⁴ Dagboek van den Representant P[ieter]. Willems. HS. in mijn bezit.

IV. Voormalige Bestuurs of Regeeringsleden der Gemeente. President–Scheepenen.

1704	Jan Heuvelmans
1717	Adrianus Verhoeven
1723	Hendrikus Goyarts, 1° Scheepen
1725	Evert Vermeulen
1728	Simon Verberne
1736	Cornelis van Slot
1737	Goijart Coppens
1741	Cornelis van Slot
1743	Jacobus van Slot
1744	Jacobus Coppens
1748	Adriaan Coppens
1750	Goijart Coppens
1751	Adriaan Coppens
1756	Jacobus Coppens
1765	Goyart Coppens
1766	Godefridus Coppens
1767	J. de Baeker
1776	Adr. Coppens
1792	Johannes Keunen

Secretarissen

1640. V. Verhoeven. Op 't jaar 1654 komt Egidius Verhoeven als vice-secretaris voor. Zijn naam leest men ook in eene rekening van H. Geestmeesters te Westerhoven op dat jaar. De volgende, allen van den gereformeerden godsdienst, bekleedden te gelijkertijd dit of een ander ambt in een naburig dorp, waar zij dan ook hebben gewoond. Veeltijds lieten de Protestantsche ambtenaren, hunne bediening door een substituut waarnemen. Als secretarissen vindt men vermeld :

1710 Antonie Dankerts; 1715 Andries Rouaanen 1723. J.D.V. Graaf, substituuten.

1739 C. Dankerts.

1744 W. Waterbeek; 1750 Meijer substituut.

- 1777 C.J. Meijer, gezworen klerk.
1779 Arend Meijer; 1784 Jacob Meijer.
De Vries
1827 Simon de Vries.
1842 Evert Keunen, tevens Burgemeester. Hij was R.K. secretaris,
de eerste in bijkans twee eeuwen.

Zeer gering waren in vroegeren tijden de inkomsten en emolumenten, aan gemeente- en andere ambten en bedieningen verbonden, in vergelijking met die van latere jaren. Tot 1778 werd voor alle schrijfbehoeften der secretarie een gulden betaald, waarvoor de secretaris moest leveren papier, pennen, inkt, lak en al wat verder hierbij behoorde. Registers en dergelijke waren daarvan uitgezonderd. In dit jaar rekwestreert de secretaris dan ook om de vergoeding op *f* 5 te brengen, daar plaats en van dezelfde soort meer genoten, b.v. Steensel *f* 4-10. Door H.Hoogm. werd daarop *f* 4 toegestaan.

De toenmalige burgemeesters hadden ongeveer dezelfde bezigheden te vervullen als de hedendaagsche Gemeenteontvangers, en traden om de 2 jaren af of werden herkozen. Zoo wordt in 1641 getuigd, dat Anthonis Peeters woonachtig te Dommelen, verscheidene reizen Schepen en vijf of zes distincte malen burgemeester.... en mede “Kerck en H. Geestmeester ter plaatse geweest was.”⁵

Vorsters.

Deze dorpsbetrekking kwam nagenoeg met die der tegenwoordige Veldwachter overeen. Voorheen bediende de vorster van Valkenswaard tevens dat postje te Dommelen. Reeds kort na den Vrede van Munster (1648), schijnt men daar geen katholieken, maar protestanten benoemd te hebben. In 1665 was Baltus Pluijm vorster, en toen hij dit ambt te Valkenswaard tegelijk met Dommelen bediend had, werd hij in den Franschen oorlog, ten jare 1676 door een Paapschen vervangen, die de “vrouwe van Waelre en Varckensweerde” aanstelde. Pluijm ging nu dat postje een jaar elders

⁵ Kempensch Museum Nr. 1 van den 2^e jaargang.

waarnemen en droeg het vorsterschap van Dommelen zoo lang aan Jacob Aarts, vorster te Westerhoven over. Deze wilde het aan Pluijm bij zijne wederkomst niet overgeven; weshalve Pluijm bij H.M. rekwesteerde, die zijn verzoek inwilligden.

V. Raadkamer. Raadhuis. Gemeentearchief.

Zoo lang bekend is, werden de zittingen der Schepenen van het Schoutambt en van den gemeenteraad in eene particuliere woning in het dorp, het laatst in het schoolhuis gehouden tot 1876, toen een afzonderlijk gebouw tot raadhuis werd gebouwd.

Het oud archief werd sedert onheugelijken tijd geborgen in twee sterke eiken houten kisten, van een goed slot voorzien, en zoo ze al niet, gelijk elders, in vroegere eeuwen in de parochiekerk bewaard, dan stonden ze toch op den zolder van het huis waarin de gemeenteraad vergaderde. Nadat in genoemd jaar het raadhuis voor de secretaris enz. in gebruik was genomen, zijn alle gemeentepapieren derwaarts overgebracht. De stadhouder De Jongh te Valkenswaard zond eene missive in 1792 met den last de boeken en papieren der secretarie, om de troebele tijden in veiligheid te brengen. Ze werden naar Den Bosch in bewaring over gebracht, van waar ze in 1794 door den secretaris Meijer op kosten van de gemeente, terug gehaald zijn.

Bij het ordenen en nalezen van het gemeentearchief in 1866 en '69 alsmede in 1877 bevond ik het volgend oud archief.⁶ Het oud archief bevat de volgende stukken en Bundels.

Protocol (acten- of aanteeckenboek van gerechtelijke zaken) 1635-1654. Het lijvigste Register handelt over momboorschap, erfenissen en overdrachten en is getiteld: Manuaal door mij Hoogaert Willems... Schoutent der heerlijkheit Dommelen anno 1640.

Verder staat: Protocullum Scabinorum in Dommelen 1654. Dit loopt tot en met 1678. Sommige registers zijn gedingen en waarheid der Dommelsche Schepenbank. Armrekeningen. Transporten, onder deze een Register 1685-1754. 1787-'92. 1792-'99. Protocollen of gedingen 1769-'89 en latere. Protocollen van Schepenen beginnende a°. 1681.

Dorpsrekeningen of jaarlijksche verantwoording der gemeente van den jare 1735 in lederen band, toen aan elke gemeente door de Staten

⁶ Toen in 't schoolhuis. Ik verrichtte dezen langdurigen arbeid uit liefhebberij en copieëerde al het belangrijke. Dit is weder door mij in Registers geboekt.

was aangeraden ze van jaar tot jaar te laten inbinden. De rekeningen der H. Geest- of armmeesters vangen met het jaar 1686 aan.

Tien goed bewaard gebleven perkamenten, loopend over de jaren 1439 tot 1502, benevens eene overeenkomst tusschen Westerhoven en Dommelen in dato 13 Juli 1632 en een Antwerpsche Schepenbrief van 1662. Schier allen waren nog van hunne oorspronkelijke zegels voorzien.

De inventaris volgt⁷:

1.

17 January 1439 (nieuwe stijl 1440. Wouter Willems Jacobs draagt voor de Schepenen in Eersel⁸ aan Arnd. Hans Gruyterszoon een hem door Henr. Henr. zoon van Peelt gestipuleerde erfpacht over van negentien loopende Lichtmisserogge uit eenen beemd gelegen "bij die Dommele" en "een gelegen met toebehooren" op Borkel. Volgens het rugschrift is dit eigendom aan de tafel van den H. Geest gekomen. Uithangend schepenezegel in bruine was, bijna gansch verdwenen.

2.

1 January 1453 (nieuwe stijl 1454) Willem Henrics. Tielkens belooft voor schepenen van Waderle en Wedert (Valkensweerd) aan Agnese Jansdr. van der Waerden een half mud rogge, te betalen L.V. Lichtmis "als men kerssen bernt".

De rand van het uithangend Schependomszegel in groene was, is beschadigd, doch draagt een duidelijk afbeeldsel van den H. Willibrordus, Eersel's patroon. Het perkament is goed, doch het Vlaamsch schrift verbleekt (zie ook nr. 7, blz. 32).

3.

7 Nov. 1466/7 Notarieel testament van Johannes Nellen en zijne huisvrouw Katharina van den Broeck.

Na de gewone gift – een stuiver – aan de Sint Lambertuskerk te Luik en de vier bedelorden, een vat koren aan den H. Geest te Dommelen, legateeren deze echtelieden zeven vaten koren jaarlijks en erfelijk nog twee vaten rogge, erfelijk uit den Heesterbocht, onder verplichting om

⁷ Afschriften o.a. in mijne Aanteekeningen over Kempenland III Hand Schrift.

⁸ Dommelen ressorteere destijds onder de dingbank Eersel.

telken jare voor hen en hunne voorouders eene zielmis met de vigiliën door den Vicaris van Dommelen te laten zingen.

Nog als vrije gift tot opluistering in den eeredienst drie mudden rogge, jaarlijks en erfelijk tot oprichting van een altaar in de kerk van Dommelen, onder voorwaarde van wekelijks eene mis ter eere van Onze L. Vrouw, aan dat altaar van O.L.V. wanneer het is opgericht, zal gelezen worden. Gezegde goederen onder Bergeik bevonden zich op het gehucht Berckt.

Er bevindt zich een sierlijk notarieel monogram, links van den benedensten volzin, dezer in het Latijn duidelijk geschreven akte, welke in het midden bijkans doorgescheurd is. Ze heeft geen zegel meer.

4.

Uit goederen op den Berkt onder de parochie van Bergeik gelegen, geven dezelfde 2 personen, bij notarieel testament, ook van 7 Nov. 1467/8 aan de tafel van den H. Geest te Dommelen twee en zes vaten rogge erfpacht. Het perkament is beschadigd, draagt een notarieel monogram of pennetrek. - Zoo als bekend is, waren de toenmalige notarissen gewoonlijk geestelijken (deze akte was bij mijne onderzoekingen niet te Dommelen, maar op het Rijksarchief te 's Hertogenbosch).

5.

Perkament, geheel leesbaar, indien de negen regels ter rechterzijde niet afgesleten waren, of een hoek onbeschadigd was gebleven. 14 Jan. 1480/1. Jan Peters Mariën, Schepen van Bergeik, draagt voor zijne medeschepenen ten behoeve der kinderen van Henric en van Goessen van Molle, een mud rogge erfpacht over, gaande met Lichtmis uit een beemd te Eyck (Bergeik). Het uithangbord Schependomszegel in bruine was is grootendeels verdwenen.

6.

10 Juli 1486. Heer Jan Coppens, Vicaris van Dommelen en Westerhoven verklaart, dat Goeijart Marcellis⁹ onderzaten der parochie van Dommelen in de geestelijkheid, pestlijder, nogtans sterk genoeg, als kunnende komen van zijne huizing tot de kerk van Dommelen om te ontvangen zijn recht en zijne sacramenten der

⁹ Bondam las verkeerdelijk Michaëls.

Heilige kerk, hetwelk geschied zijnde, gemaakt en geordonneerd voor hem, zijn parochiaan¹⁰ zijn testament. Dit deed hij tevens voor zijne huisvrouw Elisabeth; die ook ziek aan de pestilentie lag, en denzelfden dag ook berecht was, zijnde hun zoon Jan, kortelings zonder testament gestorven, voor wien bezet is aan elk der vier ordenen¹¹ één braspenning voor Sint Lambert, één voor zijn biechtvader, één voor den koster van Dommelen, ieder van de voorgeschreven één braspenning, eens te geven. Voorts voor G. Marcelis in de kerk van Dommelen, den eeuwigen¹² Vicaris of de Vicarij 26 loopen¹³ erfrogge, Dommelsche maat bezet, waarvoor de Vicaris jaarlijks alle weken Dinsdags, en ten eeuwigen dage eene mis in de kerk van Dommelen zal lezen, en ieder jaar omtrent den sterfdag van Goyaart vigilie en eene zielemis voor hem en zijne huisvrouw zingen voor haar beider jaargetijde, waarvan de voors. koster een blank of een Vlaamschen hebben zal op 't goed van gezegden Goyaart, die pleeg te wonen over de Dommel. Zijn sterfdag en die zijner vrouw was omstreeks Sinte Maria Magdalena.

Nog zal de koster jaarlijks voor zijn arbeid een blank of een Vlaamschen heffen tot de voors. plaatsen bij de vigilie die men altijd doet omtrent St. Remeijs mis. Deze 26 loop. voors. zal die Vicaris of priester jaarlijks heffen t.w. die 13 loop. Van de 26 op het erf en goed, dat Laureijs Biesenrijts bezit en pleeg te bezitten, van welke een en ander goede Schepenbrieven gemaakt zijn. Die andere twaalf loop. van de 26 zal die Vicaris en priester jaarlijks heffen, ook met Schepenbrieven daarvan gemaakt uit de erven en goederen die Ida Verreept, te Dommelen woonachtig, bezit. Hier staat een soortgelijk merk X.

Aan de kerkfabriek van Dommelen heeft Goyaart bezet een rozenobel of goed zilveren geld in de waarde van dezen, eens te geven om te “sieren en te malen” dat is te verziëren en te schilderen de tafel op het hoog altaar. Hierna heeft Goyaart den armen bezet, na zijn dood vier

¹⁰ Kerspelpriester.

¹¹ Ordens.

¹² Voortdurend dienstdoenden.

¹³ Voor deze toenmaligen inhoudsmaat noemt Bondam “blanken”. Oudtijds stonden 15 mud Dommelsche of Bergeiksche maat met 14 Eindhovensche gelijk.

mudden rogge eens, en een half mud erfelijk aan de tafel van den Heiligen Geest aldaar, zeggende dat hij vóór zijn dood wijzen zoude waar men het heffen zal en als hij het niet dede, dat men het dan op zijne goederen kon heffen.

Zes mannelijke, eerbare personen waren getuigen alsmede de twee dochters van voors. Goyaart. Verder zegt de schrijver: “In een teeken der waarheid heb ik h. Jan Coppens vs. mijn eigenen zegel aan gehangen.” Dit is een zeer fraaie, goddeels verdwenen zegeltje, in groene was met weder dit teeken X. Ter linkerzijde van onderen naar boven, is in 2½ regel deze noot geschreven: “ Hem die 2 loopen van de XIII voors. zal die vicaris voors. hebben jaarlijks voor zijnen arbeid van misse en vigilie van het jaargetijde, zoo blijven die twee mudden vs. der vicarijen tot Dinsdagmissen.” Op den hoek of het slot dezer regels ziet men eene paraphe. – Dit stevig perkament is ongeteekend en a posteriori opgemaakt.

7.

14 December 1496. (Zie ook n°. 2.) Zuster Ida Goyerts Marcellis dochter, met haren momboir die haar het recht gegeven heeft voor haar zelve en ook gemachtigd van hare zusters Lijsbet en Jennen¹⁴ en heeft helmelingen vertijden opgedragen¹⁵ en overgegeven met alle Schepenbrieven van Waderle (Waalre) en van Weerde (Valkenswaard) aan het vicariaat van Dommelen en hulp tot eene Dinsdagsche mis in de kerk aldaar een half mud Lichtmis-rogge, gevestigd in 1454 en haren vader bij koop van den man van Agnese van der Waerden aangekomen. Als het believen zal, mogen zij elk jaar dit half mud rogge met tien stuivers betalen. Het perkament bezit een uithangend Schepenzegel van groene was, doch is voor de helft verdwenen.

8.

26 February 1502. Johannes de Bruheze neemt onder hoogere goedkeuring in pacht tegen negen rijns guldens eens en drie mud rogge jaarlijks, een huis, hof en weide aan het altaar der O.L.Vrouw in de parochiekerk te Dommelen, vermaakt door Andries Boudewijns in

¹⁴ Johanna Maria of Jennemie.

¹⁵ Afstand doen.

leven rector aan dat altaar. Het uithangend zegel aan dit perkament is niet meer aanwezig.

9.

Compromis of minnelijke schikking voor Schepenen van Bergeik tusschen het corpus van Westerhoven en de heerlijkheid Dommelen getroffen over de heffing van contributiën, wegens de beemden aan de rivier de Keersop, aan den Westerhovenschen kant gelegen. Dit perkament is het grootste en uitvoerigste van alle aanwezige. Het vrij gave uithangend Schepenzegel is in groene was. In 1632 ontstond namelijk twist tusschen de gemeente Westerhoven, op welker grondgebied de gezegde beemden liggen, en eenige ingezetenen van Dommelen, aan wie ze toebehoorden over het betalen van achterstallige baten en reële lasten, welke genoemde ingezetenen in gebreke bleven aan te zuiveren.

Na lang hierover geprocedeerd te hebben, werd op raad van goede mannen besloten, de zaak in der minne bij te leggen, en door de volgende Schepenen onderling goedgevonden, den eisch van Westerhoven, waaronder die Beemden gelegen waren, in te willigen. Uit Bergeik waren: Mr. Dirk van Esch, Hend. Geraerts, W. Berchmans, Hendr. Jacobs van Balen, Jan Jansen van Bosseven, P. Hendrixx en Aert Marten Coppen. Met deze namen vangt dit compromis aan, zijnde de eerste regel met grootere en zeer nette letters geschreven. Uit Westerhoven verschenen: H. Geraerts, Arend Martens Schepenen, W. Peters, Schout der heerlijkheid Dommelen, W. Laureijssen, Marten Janssen van Herssel en Hogaert Willems Schepenen, Adriaan Hendrixx, burgemeester.

Onder de vorenstaande perkamenten werden er ook 2 gevonden, welke thans niet in betrekking tot Dommelen schijnen te staan. Ze zijn:

10.

Institutie van den eerw. heer Johannes Horckmans priester, tot rector van het altaar onzer Lieve Vr. in de parochie van Geffen, bij overlijden van Servatius Schilder, laatst rector. Deze benoeming is 18 Juni 1573 in Den Bosch geschied.

11.

Goedenis-brief van Antwerpen, waarbij Fr. Paulin van Brouhoven en een ander Schepen dier stad “ condt maecken, dat de erven Adriaen Bedaff een huis met toebehooren aldaar gelegen, verkoopen aan W. van der Waeren, ketelaar,¹⁶ en Maria de Piper, zijne huisvrouw. Het fraai schrift is van 29 October 1662. De beide uithangende schepenzegels zijn verdwenen.¹⁷

Eenige aantekeningen uit Registers voor Regenten en andere bevindingen.

Op het eerste blad van een door Schepen in 1640 aangelegd register, doch de titel in 1654 is geschreven, behelst den eed, hoe zij den grond van iederen huurling en proprietaris zullen schatten tegen een half oord stuivers van iedere gulden. Het formulier van der Schepenen eed is: “Wij sweeren bij Godt den Vader, den Sone ende den Heijlighen Geest.” Als bewijs van toenmaligen stijl en woorden haal ik hier slechts een voorbeeld aan: “Hendrik Jansen als momboir van Maiken weduw van Marten Jansen van Eersel heeft op hodie zijn schare [?]beseten volghens sijne brieflesinghe ende Thomas Hendrikx heeft deselve aan hem gehouden met vallen der kerse voor de schaderecht. – Nota. Hier is vonnis gemaent ende ghewesen anno 1651.”

Vanouds bestond bij openbaren verkoop het gebruik eene kleine kaars te doen branden, en wanneer ze verbrand was, hield het bieden op. Deze gewoonte is in het begin dezer eeuw door telling vervangen. In vele gemeenten bestaat echter dit gebruik nog o.a. te Vechel en te Schijndel.

In een trouwboek leest men vooraan het formulier of de trouwbelofte van den bruidegom en de bruid, op dezelfde wijze als die nog in de meeste gemeenten wordt voorgehouden.

¹⁶ Ketel-lapper, koperslager.

¹⁷ In 1890 is door den heer Mr. A.C. Bondam dit door mij onderzocht archief ook beknopt behandeld.

In het oude archief te Hoogeloon ontwaart men een Register van opgenomen kapitalen ten laste des dorps, van 1754 enz. bijgehouden tot 1807. In het gemeente-archief te Berlicum (bij 's Hertogenbosch) heeft zeer lange tijd eene authentieke huwelijksacte berust, die door een notaris 17 Juli 1523 ten behoeve van een huwelijk te Dommelen is opgemaakt. Zij is thans in bezit van den zeer eerw. heer Hoevenaars uit Valkenswaard in de abdij te Heeswijk.¹⁸ Voor den koster Ysbrants waren verschenen: "Goert Herbertus Verbeek¹⁹ met zijn vrienden ter eener zijde, ende Jutten sijne huijsvrouw Giele Ja. Gielis met Francisca haren soon, ter andere zijde in den naam van Antonisse dochter der voorgenoemde Jutten." De getuigen Jacop van Gennip, Jacop Peter Mighielszoon en Willem Klaes Frankensoon waren uit Aalst.

¹⁸ Aldaar heeft zijn Ew. mij die acte getoond en gelezen 13 Nov. '97. Deze familienaam bestaat nog hier.

¹⁹ Deze familienaam bestaat hier nog.

VI. Openbare wegen en voetpaden

Waar huizen staan worden natuurlijk ook wegen gevonden, die deze woningen met elkander verbinden. Men had mitsdien van oude tijden tusschen Dommelen en de aangrenzende dorpen verbindingswegen, al waren sommige slechts gewone karwegen, welke niet altijd in eene rechte lijn liepen. Door de heide zuidelijk het dorp, is in het laatst van de 18^e eeuw de kei- of straatweg van 's Bosch op Hasselt aangelegd. De brug tusschen Valkenswaard en Dommelen over de rivier aldaar dagteekent van 1789.

Bij het aanleggen van gezegde baan is te dier plaatse eene ophooging door het ven, Eerdbrand genaamd, gemaakt. Sedert dien tijd noemt men gewoonlijk het deel ter rechterzijde van dien weg naar Borkel “den grooten” en de andere helft “den kleinen Eerdbrand.” Wat het woord “aardbrand” beduidt is duidelijk; doch men weet niet wanneer of bij welke gelegenheid het die benaming ontving. De oppervlakte water van dit ven was vroeger uitgebreider dan nu.

Tot 1875 kon Westerhoven (en mitsdien ook Bergeik), niet met een kar of ander rijtuig dan over een betrekkelijk verren afstand bereikt worden.²⁰ Door den schoonen, provincialen kunstweg van Leende naar Luiksgestel, door Dommelen heen, in dit jaar na jaren lange beraadslaging tot stand gebracht, bekwam deze gemeente eene allerbelangrijkste verbetering. Ernstig had evenwel het gemeentebestuur de medewerking tot het verkrijgen van dezen weg om de kosten, afgewezen, weshalve een tijdlang het plan had bestaan, hem van het gehucht Braambosch onder Westerhoven, met voorbijgaan van Dommelen naar de brug of het witte Paard onder Valkenswaard te leggen. Ware zulks ten uitvoer gebracht, dan had de afgezonderde ligging van Dommelen voortgeduurd, welke nog steeds betreuenswaardiger zou geworden zijn, terwijl door den aanleg van genoemden weg geene der daarin betrokken gemeenten zoo gebaat is

²⁰ Een oud gezegde ‘*Valkeswaard li(gt) verkeerd*’ herinnert aan de moerassige ontoegankelijkheid tussen de Keersop en de Dommel [JB].

als deze. Ze had in 1873 ten haren laste, als bijdrage voor dien kunstweg eene geldleening van 4000 gulden à 4 pct. gesloten.

Van zeer ouden tijd bestond een veelvuldig gebezigd voetpad, aan den Berg, tusschen het woonhuis en de brouwerij beginnende, door de weilanden naar de brug, zonder eenige zijleuning, was slechts een zoogenaamd schoor, voornamelijk ten dienste der landeigenaars van Dommelen voor op het gebied van Westerhoven gelegen velden. Aan het eind dezer lag over eenen diepen sloot eene plank, veeltijds zonder leuning. Deze treksloot op Westerhovenschen bodem en op eenige meters afstand van de in 1875 vernietigde brug gelegen, werd steeds “het Vonderke” geheeten. Sedert dit jaar bestaat hiervan ook niets meer. Van hier ging het ongeveer anderhalf meter breed, hoog opgeschoten pad door het broek tot Braambosch. Dezen afstand, eenige minuten gaans zijnde, heeft het immer den naam van Dijkje of Dommelsch dijkje gevoerd. Het is geheel door den hooger, breederen kunstweg ingenomen en alzoo vernietigd.

Verder bevond het zich achter of ten noorden der tuinen van Westerhoven, aan welks eind het zich met den binnenweg naar Bergeik verëenigde. Onder de beide laatstgenoemde dorpen is de oude benaming van dit lang voetpad die van “den Keulschenpad”. Behalve eene menigte voorvallen van minderen aard, passanten in dit waterrijk oord, nabij de grens van Dommelen nu en dan overkomen, zijn er wat doodelijken twee, op bodem van Westerhoven bekend, te weten in 1772 en 1882.

In 1882 is, na lang beraad, een rechte weg gemaakt, uitgaande van den dijk van Westerhoven op Borkel, ongeveer 1 uur..... gaans van de Oude Hoef te Westerhoven, waartegenover de weg aanvangt, die een gedeelte der heide onder Dommelen doorsnijdt, en zich zuidwaarts de gewezen barrier onder Valkenswaard met den Rijksweg verbindt.²¹ Deze weg is door de ingezetenen van Westerhoven bekostigd. Ook de

²¹ Zie mijne Geschiedenis van Westerhoven in Handschrift.

gezegde kei- straatweg van 's Hertogenbosch naar Hasselt en Luik
loopt door de heide zuidwaarts onder Dommelen.

VII. Kerkelijke en godsdienstige zaken. De parochiekerk en kloosterkerk.

Waar en wanneer de eerste katholieke kerk te Dommelen gesticht is, kan niet meer vermeld worden. Denkelijk stond eene kleine kerk ter plaatse alwaar eene voor de bevolking zeer voldoende kerk gebouwd werd, die in 1883 weggebroken is. Ook hier was het oude spreekwoord “de kerk in het midden” behartigd. Ze stond eenzaam in de akkers, in het middenpunt der gezamenlijke gehuchten.

Men weet niet of ooit gebouwen in de onmiddellijke nabijheid gevonden werden, dan de school, het luhuis en eene in 1841 gebouwde woning, ter noordwestzijde van de kerk. Dit huis, waarin lang herberg enz. gehouden werd, bestaat nog. Van de kerk maakte ik in 1850 en latere jaren de volgende aanteekeningen. Het schip heeft aan weerszijde vijf steunbeeren, namelijk één op elken hoek, en de overige daartusschen, welke beeren de muren in vier gelijke panden van 3 meters verdeelen en dewijl elke beer 58 cent. lang is, belooft de lengte van den beuk 14,1 m.

Aan iedere zijde bevinden zich vier rondbogige vensters tegenover elkander. Een kleiner ziet men tegenover het oksaal in den frontgevel. Oudtijds bevond zich eene deur aan de noordzijde, en later eene aan den zuidkant van het schip, de laatste meer oostelijk dan de eerste. Beide zijn dichtgemetseld, naardien in 1821 een portaal aan de westzijde is gebouwd, waardoor men in de kerk gaat, binnentreedt.

Het koor, lager en smaller dan de kerk, is van dezelfde bouworde als deze en driezijdig gesloten. Drie steunbeeren aan elke zijde vormen regelmatige panden van ongeveer $2\frac{1}{2}$ m. zoodat het koor bijna 8 m. en de geheele kerk 22 meters lang is. Oorspronkelijk waren vijf vensters van denzelfden vorm als die in ‘t schip in het koor, namelijk in elke verdeling tusschen de steunbeeren één, behalve in het pand, dat aan ‘t schip grenst. Eerstgenoemde vensters, uitgenomen een aan de noordzijde, zijn dichtgemetseld, alleenlijk heeft men in enkele een veel kleiner lichtraam geplaatst.

Daarentegen bevinden zich thans twee smallere en spitsbogige vensters aan dat pand, waarin er oudtijds geene aangebracht waren. Tegenover dit zuidpand bouwde men in 1821 de sacristie. De baksteen, aan deze kerk gebezigd, hebben eene lengte van 22, eene breedte van tien en eene dikte van 6 centim. Boven den grond tot aan het zeer spitse dak bestaan de zuidelijke en noordelijke muren uit 113 lagen steen, weshalve deze muren, met den tusschen gevoegden mortel eene hoogte van 7 meters bedragen. De dikte der muren is 6 duim, zoowel aan den hoogen westelijken gevel als aan de muren van schip en koor. Van buiten gemeten bedraagt de breedte van 't schip elf meters. Langs de geheele kerk bevindt zich ter hoogte van het beneden deel der vensters, eene laag tuf of hardsteen, welke in den frontgevel ver uitsteekt, doch daarin voor ongeveer de helft reeds lang weggenomen is. Op andere plaatsen der kerk is dergelijke bergsteen niet gebezigd; doch hardsteen sluit de onderste hoeken der steunbeeren aan het koor.

Overigens zijn de steunbeeren aan elkander gelijk; ze hebben twee versmallingen, eene diepte van 71 en eene breedte van 58 centim. en zijn spits gedekt. Ze bereiken het dak. Hierop is in 1821 een torentje gebouwd, hetwelk er in Juli 1853 wegens bouwvalligheid en gevaar voor instorting afgenomen is. Tamelijk hoog had het een fraaie vorm. Boven het leien dak van het torentje bevond zich, in de gedaante van een ijzeren kruis een koperen haan en eigenlijk nog een ijzeren kruisje. Deze drie voorwerpen, ter gezamentlijke lengte van twee meters werden tot Mei 1883 boven het kerkplafond bewaard.

Het klokje, uit het afgebroken torentje, stond gedurende dertig jaren in de sacristie, en is in Mei 1883 in den nieuwen toren aan de nieuwe kerk gehangen. Hoe het kloktorentje boven de gezegde oude parochiekerk er uitgezien heeft en wanneer het daarvan verwijderd is, is niet meer te zeggen. Van het torentje beroofd, had de kerk eene veel geringer aanzien. Nadat de oudere kerk, volgens den bouwtrant te oordeelen, uit de 14^e of het begin der 15^e eeuw dagteekende, voor afbraak aan Willem Kunchenius voor *f* 475 verkocht was, begon hij

16 Mei 1883 af te breken en was daarmede in enkele weken gereed waarna de materialen publiek in partijen verkocht werden.

Dikwijls heb ik de werkzaamheden der kerksloping gadegeslagen en daarbij weder aantekeningen genomen, welke nagenoeg alle met de hierboven gemelde, door mij vroeger gemaakte overeenkomen. Mij is toen gebleken, dat de fundeeringen der muren tien lagen steenen onder den hedendaagse beganen grond, dat is de hoogte of oppervlakte van het omliggend kerkhof zijn aangelegd, waarvan 5 of de helft onder de eerste of onderste snijding der muren. De bodem van het kerkhof zal gedurende eenige eeuwen wel langzamerhand hooger zijn geworden.

Het eenige altaar in de kerk stond tegen een eenigszins ovalen of half-ei-ronden lagen muur, welke uit steenen van gelijke grootte als die der kerkmuren bestond. Dit altaarmuurtje, vijf steenlagen beneden den vloer aangelegd, reikte tot aan het onderste deel der koorvensters. Het plafond van het schip en koor bleek oorspronkelijk uit houten planken opgetrokken zijn, waartegen later een schier effen is gepleisterd. Hiermede was het oudste aan het oog onttrokken, behalve het oostelijk gedeelte in het priesterkoor achter het altaar, hetwelk trouwens ook weinig zichtbaar was door het aanwezig zijn van een zoldertje, dat tot bergplaats diende. Toen dit weggenomen was vertoonde zich het oudste gezegde plafond in den driehoekigen sluitingsmuur van het priesterkoor, wat geheel beschilderd schijnt geweest te zijn.

Op het behouden gebleven gedeelte zag men een engel en andere godsdienstige voorstellingen, hoewel de onderscheidene verw door ouderdom zeer verbleekt was en de planken hier en daar verteerd waren. Beschildering op het oude plafond in het schip is niet ontdekt. Aan weerszijden van het altaar in den koormuur trof men ook een dichtgemetseld nisje aan, waarin de ampullen bij de mis eertijds, dat is tot aan de Reformatie, geplaatst waren.

De hooge boogmuur tusschen het koor en het schip had de dikte en steensoort gelijk aan die der overige kerkmuren. Bij de afbraak van het

kleine portaal zag men duidelijk, dat bij het bouwen der kerk of nimmer een toren of dergelijke was aangelegd of aanwezig geweest, en de fontgevel zich in zijn oorspronkelijken bouwtrant vertoonde. Hij stelde toen eene kleine nis voor, oudtijds waarschijnlijk met een beeld voorzien, in het benedenste gedeelte van de gevels boven de deur. Het portaal had het gezicht daarvan benomen.

Dommelen erkent Bergeik als moederkerk. Toen in 1444 de kerk van Westerhoven van de matris van Bergeik gescheiden, en tot parochiekerk verheven werd, is Dommelen, hetwelk zooveel dichter lag, als eene aanhoorige kerk of appendix aan de parochie Westerhoven toegevoegd. Evenwel bleef Dommelen toen nog lang, in sommige kerkelijke zaken aan de eigenlijke moederkerk Bergeik onderhoorig. De kerk van Dommelen bezat een rector of vicaris onder Westerhoven's pastoor. Om die reden komt o.a. in eene lijst van 1520 van het aartsdiaconaat Kempenland, Dommelen als eene aanhangige kerk van die te Westerhoven voor.

Omstreeks het jaar 1565 is Dommelen een zelfstandige parochie van Westerhoven en den kerkelijken bedienaar te Dommelen. Een document in Postel's rijk archief, vermeldt dat 8 December 1565 de pastoor te Westerhoven zijne toestemming verleende tot de verheffing van Dommelen tot eene zelfstandige parochie. Hiermede eindigde die oneenigheid.

Behalve het hoogaltaar bestonden in de kerk twee altaren met beneficiën, nml. het altaar van den H. Joannes evangelist en dat der H. Moeder Gods. Dit laatste is in 1567 of kort daarna opgericht. Johannes Nellen en zijne vrouw Cath. van den Broeck hadden in hun testament 7 November 1467 eene vrije gift van 3 mudden rogge beschikt, ze diende tot oprichting van dat altaar. Wanneer het aanwezig zou zijn moest elke week eene mis op hetzelfde altaar ter eere van O.L.Vrouw, gelezen worden. Tot een zingend jaargetijde door den Vicaris met de vigiliën te verrichten, hadden deze echtelingen zeven vaten koren, jaarlijks en erfelijk benevens twee vaten rogge uit het Heesterbosch bestemd.

Waarschijnlijk was de eerste rector aan het O.L.Vrouwe-altaar de eerw. Andries Boudewijns, die in het begin van 1502 niet meer in leven was. Hij had aan dat altaar een huis met hof en weide vermaakt, hetwelk Johannes de Bruheze 26 Febr. van dat jaar onder hoogere goedkeuring in pacht neemt tegen negen rijnsguldens eens en drie mudden rogge jaarlijks.

Naar gissing was de genoemde rector uit Dommelen of uit Keersip onder Riethoven afkomstig. Op 't jaar 1570 staat Havens als rector van het O.L.V. altaar vermeld. Dit beneficie bracht toen 4 mudden rogge op, en vorderde elke week twee missen. Later is het bij het pastoraat ingelijfd. Aan het beneficie van den H. Antonius was eene mis verbonden, die door den primissarius schoolmeester werd opgedragen. Destijds nam de eerw. H. Jansen deze gecombineerde betrekking waar. De pastoor in Valkensweerd Heeren heeft in het begin der 17^e eeuw dit beneficie bezeten. Uit sommige dezer gegevens kan men besluiten, dat Dommelen bij eene geringe bevolking, vóór de Reformatie, tenzelfden tijde minstens drie in hare parochiekerk dienst doende geestelijken bezat. Daarenboven zal een afzonderlijke priester zich in het klooster aldaar bevonden hebben.²² Er heeft in de kerk vóór de Reformatie ook een altaar ter eere van den H. Antonius bestaan. Hiervan was, blijkens een oud latijnsch handschrift, in Januari 1619, Wouter Antoon rector.

In 1648 moesten de R.Katholieken hunnen kerk verlaten en aan de Protestanten, met alle inkomsten overgeven, hoewel er, evenals in andere plaatsen van den omtrek geene belijders der nieuwe leer gevonden werden. Nu vonden de R.Katholieken van Dommelen geene nadere kerk ter uitoefening van hun eeredienst, dan de schuurkerk van Valkensweerd en die van Bergeik, de eerste op grondgebied van Achel, de tweede op dat van Luiksgestel, beide kort na den Vrede van Munster, zoo noodlottig voor de Meierijsche R.Katholieken, getimmerd. Sedert genoemd jaar konden in de Generaliteitslanden geene geestelijken, noch kloosterlingen, dan ter sluik, verblijven.

²² Hieraan wordt nog een hoofdstuk gewijd. Zie de lijst der Pastoors in een afzonderlijk hoofdstuk.

Hoezeer, bij uitzondering, echter vele nonnen nog eenigen tijd in haar klooster gewoond hebben, zal daarin wel geen priester geduld zijn. Ware zulks het geval geweest dan hadden de R.Katholieken, in de kloosterkerk hunne eeredienst, reeds sedert 1648, kunnen uitoefenen.

Sedert omstreeks 1672 vond dit plaats, toen in schier alle parochiën eene zoogenaamde schuurkerk kon gebouwd worden. Van deze kosten bleef Dommelen nu ontheven, daar het bestendig van de kerk des kloosters als parochiekerk tot 1821 heeft gebruik gemaakt. Deze is de eenige parochie in den omtrek, welke tijdens de godsdienstverdrinking, geene schuurkerk had gebouwd. De kloosterkerk droeg in dat tijdvak deze benaming. Teneinde ze ook het voorkomen daarvan zou hebben, gelastten de Staten het torentje af te breken.

In 1747 stonden zij de uitoefening van den eerdienst in de kloosterkerk toe, met een wereldlijke priester als voorganger. Deze was de eerste, die in het tijdvak eener eeuw hier als pastoor genoemd is, onder welke benaming de herders almede van 1565 tot 1648 worden aangeduid. De kloosterkerk, met leien gedekt, had eene langwerpige gedaante. Zij stond noordwestwaarts van de pastorie, van het westen naar het oosten, de muren waren ter hoogte van 15 voeten. De lengte bedroeg 58 vt., de breedte 18 vt. Deze opgraaf is van 1819; doch eene van 1760 spreekt ongeveer 85 vt. lang en 22 vt. breedte.

Onder de oud- of merkwaardigheden dezer kerk behoort een koperen altaar met relikwiekastjes, beeldwerk en ander figuren, kostbaar en kunstig vervaardigd. In het front staat de beeltenis van St. Agnes en andere zinnebeelden. Hier bevinden zich twee deurtjes. Lang was dit altaar in 't bezit van nu wijlen den verdienstelijken pastoor Kuyl te Antwerpen, en in zijne verzameling van kerkelijke oudheden bewaard. Toen hij dit altaar liet herstellen, ontdekte hij daarin, op eene verborgene plaats, het schriftelijk bewijs eener rente aan de toenmalige nonnen van Agnetendal verschuldigd, waarvan nog interest wordt voldaan.

Sinds de R.Katholieken tegen 't midden der 17^e eeuw hunne aloude parochiekerk hadden moeten verlaten, werd ze, ten dienste van de enkele protestanten ingericht, waarvoor de predikant eener naburige gemeente, soms door eenige zijner geloofsgenoten vergezeld, op eenige Zondagen den dienst kwam waarnemen. Van omstreeks 1791 waren er geene gereformeerden Hoewel bij de R.Katholieken het plan niet bestond, de kerk eerlang te gebruiken, wilden zij ze als in andere plaatsen, naasten. Al hadden de Protestanten daarin sedert eenige jaren geene godsdienstoefening meer gehouden, waren hunne boeken en ander ornamenten er aanwezig gebleven.

Deze zijn 13 Maart 1797, namens het bestuur van Dommelen, in het huis van L. Bakker te Valkenweerd bijeen gebracht.

In 1798 verzochten 45 burgers of ingezetenen aan de municipaliteit (of gemeentebestuur) de kerknaasting zoo spoedig mogelijk te doen. Hunne namen staan allen in het verzoekschrift. De raad willigde in de vergadering van 27 Aug. 1798 hun verlangen in. Hij besloot de kerk te naasten zonder dat eenig vergelijk of matige uitkeering aan een ander kerkgenootschap, in aanmerking komen kan.

Ook schreef men den kerkeraad der gereformeerde gemeente te Valkensweerd aan, dat bij aldien hij verneemen mocht eenig recht of eigendom van stoelen, banken, bijbels of eenige andere goederen in deze kerk zich bevindende te hebben, in dit geval, binnen den tijd van acht dagen, dit op te geven, ten einde die te kunnen overhandigen.

Midderwijl verliep er een tal van jaren, bevorens een vast plan beraamd was het tot voortdurend gebruik der kloosterkerk als parochiekerk, of de inrichting der voorvaderlijke kerk daartoe, dan wel tot opbouwning eener nieuwe kerk. Voor het eerste pleitte de nog gebezigde kloosterkerk wegens de onmiddellijke nabijheid der pastoorswoning met goeden tuin en aangelegenheid; nabij het kerkhof, het luihuis en de school; voor het derde de nabijheid van den Berg, als voor het tweede de geschiktste ligging zijnde de dichtst bevolkte buurt der gemeente.

In het begin van 1819 werden over eenige kerkelijke aangelegenheden vijftien vragen aan het gemeentebestuur gedaan, welke het 27 February ek. had beantwoord. Onder deze komen voor: vraag 4, er zijn 330 Roomschen. 5. De godsdienst geschiedt in de kloosterkerk. 6, om behoorlijke godsdienstoefening te doen plaats hebben is een finaal nieuw kerkgebouw volstrekt noodzakelijk. 7, de kosten voor eene nieuwe kerk zouden tien duizend gulden bedragen. 10, men heeft tot hiertoe de kosten van vernieuwing en onderhoud uit vrijwillige giften der R.C. ingezetenen bestreden. 11, Daaraan is in de laatste 25 jaren omtrent *f* 500 besteed geworden.

Bij de meeste inwoners bestond het verlangen, de reeds sedert vele jaren herkregen parochiekerk ook weder tot de godsdienstoefening te kunnen gebruiken. Ten einde hierin des te beter te slagen, begaven zich een paar burgers naar den apostolischen Vicaris ofschoon deze kerkvoogd in het algemeen de weder in bezitneming der vervallen parochiekerken niet was toegedaan, raadde hij in der minne den pastoor, die 10 minuten van de oude parochiekerk woonde, tot het inwilligen van het gezegde verzoek, waaraan de herder voldeed en zich hierdoor, wegens de verren afstand dier kerk eene niet geringe opoffering getroostte.

Nadat de kerk in behoorlijken staat was gebracht, zijn de ingezetenen daarin tot hun eerdienst wedergekeerd, en wel de eerste maal den 28^e August 1821. Al werd de parochiekerk bijkans anderhalve eeuw lang door de Protestanten gebezigd, toch moesten de R.Katholieken als overal hun aandeel in de kosten van het onderhoud der kerk, alsmede in dat der woning van den predikant te Valkenswaard enz. betalen. Uit de inkomsten, die de kerk in den R.Katholieken tijd genoot, en die ook al door de Gereformeerden waren aangeslagen, kon ze niet onderhouden worden.

In 1728 waren er groote reparatiën aan het gebouw benoodigd, welke uit de opbrengst van het tiend bestreden zijn. In het oud gemeentearchief berust eene kerkrekening van 1686 tot 1736, op de

ommezijde waarvan de inkomsten der kerk vermeld staan, die uit een notitieboekje van H. Wouters Verhoeven, in leven R.C. kerkmeester te Dommelen, overgeschreven waren. Van ouds is een antiek beeldje aanwezig, door deskundigen in de 13^e eeuw gesteld, Maria der zeven Weeën voorstellende met haren goddelijken Zoon op den schoot. In de laatste jaren bevond zich dat beeld in de oude kerk ter linkerzijde aan het einde van het schip, thans in het front des altaars in de nieuwe kerk.

Er bestaan twee zeer oude kasuifels, welke pastoor Raupp, wegens den versleten toestand heeft laten vernieuwen. Vermoedelijk waren ze door de nonnen van het gewezen klooster Agnetendaal, benevens ander kostbaar altaargerei vervaardigd.²³ Men bewaart hier nog twee oude beelden, het een van de H. Agnes, het andere van de H. Catharina, welke onlangs prachtig zijn gepolychromeerd. Ook zijn nog voorhanden uit den vorigen tijd eene koperen remonstrance, een Christusbeeld van koper, vermoedelijk gediend hebbende boven een standaard bij processie enz., een tinnen kelk met ampullen enz., als ook eene ciborie.

²³ Ook hoofdstuk X.

Vicarissen en pastoors van Dommelen

Joannes Coppens 1486. Hij wordt 10 Juli 1486 parochiaan of pastoor van Dommelen en 14 December 1496 Vicarius van Dommelen genoemd. In het eerst genoemd jaar betitelt hij zich Vicaris van Dommelen en van Westerhoven. Hoe lang hij beide plaatsen gelijktijdig heeft bediend, blijkt niet. Allerwaarschijnlijkst woonde hij te Dommelen, zijne vermoedelijke geboorteplaats, waar reeds langer dan vier eeuwen deze familie bestaat, onder wie velen eene dorpsbetrekking hebben bekleed.

Petrus Simons van Eijc. In 1546 te Lierop geboren bediende 12 jaren (1550-1568) de kerk te Dommelen en werd toen pastoor te Lierop, waar hij in 1628 afstand deed.

Joannes Ghijbels 1565. Wellicht was hij reeds Vicaris, en trad in dat jaar als eigentlijke pastoor met volle jurisdictie op.

Petrus Simons van Eijc van Lierop, vertrok in 1588 derwaarts, waar hij 25 December 1630 plotseling stierf na 54 jaren pastoor te zijn geweest. Om het geloof werd hij driemaal gekerkerd, was behoeftig en had een sober bestaan. Over zijne wederwaardigheden tijdens zijn 84-jarig leven schreef hij in Mei 1630 een langen brief, die nog in 't archief des bisdoms berust, aan Ophovius, door wien hij, als reeds vele jaren zeer doof zijnde, op zijn verzoek 14 Juni 1630 zijn ontslag verwierf.

Pastoor van Waalre 1588 (?). Deze verkreeg 16 Augustus 1588 verlof om op Zon- en heiligdagen te bineren²⁴ omdat hij tevens de parochie van Dommelen bediende. Deze toestand duurde vermoedelijk tot 1602 wanneer in het oudste doopregister van Dommelen weder een pastoor genoemd wordt. Hij teekent zich Mathias Joannis.

²⁴ Twee missen op één dag bedienen, hetgeen met bijzondere vergunning geschieden kan.

Mathias Janssen. 1602 (?)

Hij zal in 1602 hier het herderschap aanvaard hebben; hij getuigt in 1615 45 jaren te tellen en sedert twaalf jaren pastoor te wezen. Als zoodanig wordt hij in 1616, '18 en '35 genoemd. Op den voet van een koperen vergulden kelk, die hier des Zondags gebruikt wordt, staat te lezen: Mathyas Joannes Pastor er Guilielmis Laurenty Praeses Dommelensis 1633. Van een extract uit zijn testament maakt het kerkarchief te Mierlo op het jaar 1640 melding. Volgens zijn grafschrift²⁵ was hij 40 jaren pastoor welke tijd vermoedelijk wat ruim gesteld is. Er bleef tot na den dood van pastoor Raupp, ter pastorie, een zeer klein boekje (als een der kleinste almanakken) bewaard door pastoor Janssen geschreven zijnde notitiën van jaarlijks betaalde belasting of cijns van 1602 tot 1640. Daarin noemt hij zich veelal pastor Mathias, zonder familienaam; doch onmiddellijk achter zijne handtekening trekt hij soms eene figuur, een weinig overeenkomende met Mools, waarom de geschiedschrijver Coppens mogelijk dezen pastoor aldus vermeldt. Of Janssen van Dommelen geboortig een bloedverwant van L. Janssen is geweest, durf ik niet te beweerden.²⁶

Franciscus van Bree, van Dommelen 1641.

Als inboorling kon hij gedurende de Retorsie de parochie verzorgen, doch zal in 1648 mogelijk hebben moeten uitwijken of zich schuil houden. Hij heeft ook eenigen tijd te Achel gewoond en in dien tijd eene wekelijksche Mis in de parochiekerk aldaar gesticht, welke er nog als veertiendaagsche mis bestaat maar de inkomsten daarvan zijn verminderd.²⁷ Na 1648 kreeg de rector der nonnen van de kerkelijke overheid vergunning om ook onderricht te geven aan de R. Katholieken van andere dorpen, die van herders verstoken waren. Er berust een brief ter pastorie van den Eerw. J.A. van der Velden 28 10 1880, waarin hij heeft overgeschreven, wat de eerw. Van Lommel nopens dit klooster voor Utrechts archief had gevonden in de

²⁵ Opschriften van grafzerken hierachter.

²⁶ Id.

²⁷ Medegedeeld door mijn lettervriend eerw. Pastor Vossen.

bibliotheek van het Vaticaan te Rome. Dit weinige was mij bevorens bekend. Van 1667 tot 1747 bedienden paters Minderbroeders de herderlooze parochie. Er zijn zes dezer confraters bekend, wier namen ik laat volgen en die in het klooster of in de heerenhuizing er bij staande woonden. Zij waren tevens biechtvaders of rectoren dier nonnen.

Joannes Langdole, deservitor 1667.

Triest, 1669.

Deze minderbroeder verliet in 1682 de parochie, en overleed in het convent der orde te Turnhout 11 January 1683. Hij had te Dommelen in 1672 den derden regel van den H. Franciscus opgericht.

Paulus Cremers. 1683.

Hij stierf te Dommelen 15 November 1707.

Petrus Corthoudts. 1701.

Conr. Graven.

Een Franciscaan, † 1705 te Antwerpen, heeft een HS. nagelaten waarin hij meldt dat de franciscaan P. Cremers, bij absentie van den pastoor, de parochie heeft waargenomen. Zij telde in 1648, 300 communicanten. Hij had er dit jaar 5 kinderen gedoopt, en een protestant die buiten de parochie woonde, bekeerd. Er bevonden zich te Dommelen toen geen ketters. In 1685 doopte hij 9 kinderen en diende aan 14 personen het H. Oliesel toe. Hij voltrok één huwelijk.

Leonardus. 1711.

Zijn duistere naam schijnt Leonardus ab Hausmin te wezen.

Gerardus Tibaut. 1717.

Een kerkelijk schrijver²⁸ meldt daarvan o.a. Tibaut vertrok naar Weert, en na hier drie jaren Vicaris te zijn geweest, werd hij in 1717

²⁸ Kruger, Bisdom van Breda. III dl. 1875, blz. 157.

tot missionaris te Dommelen aangesteld, welk dorp het geluk heeft gehad hem tot 1747 als herder te bezitten. Op zijn verzoek van de zielezorg ontslagen, begaf hij zich naar Antwerpen, waar hij in den ouderdom van 83 jaren 6 September 1757 overleden is.

Antonius Cuijpers, van Gemert. † 20 Mt. 1772.

Hij was een seculier priester, die hier in zeer langen tijd niet als herder fungeerde. Zijne aanstelling dateerde van 22 October 1747.

De pastoor (ook H.A. Kuijpers geschreven) 20 Maart 1772 van Westerhoven in den namiddag huiswaarts willende keeren, nabij de grens van Westerhoven en Dommelen gekomen, miste de smalle plank welke over den breeden, diepen sloot lag, viel ter rechterzijde in het moerassige water, en eindigde daar zijn leven. Men noemde deze plaats sedert onheugelijken tijd “het Vonderke”. Bij het maken van den kunstweg in 1873 is die sloot, en alzoo mede het Vondertje gedempt. Het lag een bolwerp van de Keerschop en op Westerhovenschen grond.

Alvorens het lijk van den drenkeling huiswaarts mocht vervoerd worden, deed de Stadhouder te Valkenswaard de lijkschouwing. In de notulen der gemeente Dommelen komt op dit jaar eene uitvoerige verklaring voor, omtrent het zoeken naar – en het vinden van des herders lichaam. “Het werd tusschen Donderdag en Vrijdag 20 en 21 Maart, dood gevonden in een sloot, genaamd “het Vonderke”. Ook was gecompareerd Franciscus Wijckel, Med. Dr. te Valkenswaard, die verklaarde dat het lijk vol water en de dood veroorzaakt was door smoring in het water.”

Johannes van Erp, van St. Oedenrode. 1772 † 1793.

Hij had sedert 1763 de parochie Rossum bediend. Als pastoor te Dommelen geschiedde zijne aanstelling 2 April en de inleiding 11 Mei 1772.

Joannes Henricus Clessens, van Eersel. 1793 † 1813.

Zijne aanstelling dagteekent van 10 April, en de inleiding van 21 Oct. 1793. Bij deze laatste waren tegenwoordig de emeritus-rector der

kloosters in Achel en een uitgeweken Fransche Deken. Clessens werd in 1778 kapelaan te Bergeik.

Petrus Berkers, van Asten 1813.

Hij overleed 15 Juni 1839, bezuiden de kerk in de nabijheid zijner drie voorgangers en van den laatsten abt van Postel²⁹ (1) begraven. Berkers was 9 jaren kapelaan te Bakel geweest. Gedurende zijne laatste jaren had hij een assistent.

Johannes van Kessel, van Schijndel 1839.

Van 1827 tot 1839 kapelaan te Oisterwijk, werd hij in 1845 naar Gemonde verplaatst. Hier bewees hij vooral zijne milddadigheid, door uit zijn belangrijk vermogen een Liefdegesticht te bouwen, de kerk te verfraaien, ze van een orgel en ander sieraden te voorzien enz. Bij groote muziekkennis paarde hij een lieflijk stemgeluid. Hij stierf 13 December 1870.

Ant. van den Biggelaar, van Erp 1845.

Na de pastorie van Dommelen 13 jaren bediend te hebben deed hij, wegens ziekelijkheid afstand in 1858, en nam zijn intrek bij zijn neef en dorpsgenoot den pastoor Van den Tillaart op het Loo, waar hij 27 October 1866 overleed. Deze brave priester leidde eene voorbeeldige, echt godsdienstige levenswijze, inzonderheid door het ondersteunen van armen.³⁰

Ant. Ludovicus Reyn. Raupp, van Bergeik 1858.

Na eenige aarzeling of hij al dan niet het priesterschap zou aanvaarden, werd dit door zijne ouders en familie luisterrijk gevierd. Hij werd in 1842 assistent te Veldhoven en nog in datzelfde jaar te Eersel. Hier is een jaar later in hem de kapellanie, na de Reformatie, hersteld.³¹ Niet lang hierna koesterde hij het plan als Missionaris naar Amerika te vertrekken. Hij liet het varen en bleef kapelaan te Eersel, tot dat hij in 1858 pastoor te Dommelen werd. De vervallen Kerk en pastorie wilde

²⁹ Zie hoofdstuk Geestelijken te Dommelen geboren.

³⁰ Mijne Autobiografie op 't jaar 1866 (handschrift).

³¹ In mijne Gesch. van Eersel te vinden.

hij gaarne door nieuwe gebouwen vervangen zien, doch moest wegens het bezwaar der geldelijke middelen een verandering van standplaats, dit voornemen laten varen; de uitvoering ervan aan zijn opvolger overlatend. Als goed financier, heeft hij de middelen der kerk inmiddels zeer doen stijgen. Van een zwak gestel klaagde hij meermalen om bij felle koude, vooral des ochtends zich naar de op 10 minuten afstand gelegen parochiekerk te moeten begeven. Om zijn ongeneesbare kwaal beter te behandelen en op te merken, had hij zich naar den kundigen arts G. Raupp te St. Oedenrode begeven, menende spoedig naar zijne parochie weder te keeren. God beschikte anders. Zijn toestand duldde dit vervoer niet. Hij leefde nog tot 10 October, toen hij in het huis zijns broeders voor het geweld des doods in den ouderdom van ruim 66 jaren, bezweek.

Met voorbeeldig geduld en onderwerping verdroeg hij zijn vreeselijk lijden, goedgehartig door zijne godvreezende zuster Jeannette, te Bergeik woonachtig, bijgestaan. Hij had met haar in dien tijd over zijne beschikkingen gesproken, o.a. over de plaats waar hij zou begraven worden. Mogt deze te Bergeik geschieden, dan verlangde hij ze naast die zijns broeders, waarvan hij de richting of de plek aanduidde. In dit geval moest evenwel zijn gekist lijk in de kerk te Dommelen gebracht worden en daar eene uitvaart geschieden. Werd het aldaar ter aarde besteld dan verkoos hij zulks aan de westzijde naast de rustplaats van die des pastoors Berkers. Met het oog op een nieuw kerkhof wilde dan pastoor Raupp, dat ook zijn lijk daarop spoedig zoude verlegd worden.

Hij verlangde geen gemetseld graf, althans niet meer dan de noodige bogen om er een monument op te kunnen plaatsen. Na overleg of zijn lijk in zijne geboorteplaats, dan wel in zijne parochie zou begraven worden, besloot de familie dit in de laatstgenoemde plaats te doen, wat Maandag 15 October geschied is. Zondag werd het in een prachtige lijkwagen, vergezeld door een paar rijtuigen met familieleden enz. uit St. Oedenrode derwaarts gevoerd, en bij de grens der gemeente ontvangen door de gilde, gemeente- en kerkbestuur, mitsgaders een

zeer groot aantal personen uit Dommelen, en vele vreemdelingen, vooral uit Valkenswaard.

Onder gelui der klokken trok de plechtige stoet naar de kerk, waarin de kist geplaatst en het lijk aan het volk getoond werd. Gedekt met een doelmatig lijkkleed stond daar de kist van dien namiddag tot den volgenden voormiddag, waarna ze in het graf is neergelaten. Zo lang ze in de kerk verbleef, hielden zeven personen bij beurten de wacht daarbij. De plechtige uitvaart geschiedde onmiddellijk vóór de begrafenis. De klokken luidden één uur in vier tempo's tot dat de lange lijkstoet in de kerk aankwam. Ook Vrijdag, Zaterdag en Zondag te voren werden de klokken ter gedachtenis van den ervaren herder geluid. In 1880 is een zwaar grafmonument te Luik vervaardigd, ook een dergelijk voor zijn broeder August te Bergeik overleden, van eene dergelijke soort. De prachtige verheven zerk voor den pastoor, 29 Oct. per spoor verzonden werd spoedig daarna op het graf en later nog een staketsel rondom geplaatst. Den volgenden Zondag hield de pastoor in de kerk een roerende toespraak over zijnen verdienstelijken voorganger. Men vindt ook meerdere bijzonderheden van zijne Eerw. in mijne autobiografie, H.S.

In October 1883 is het lijk van Pastoor Raupp opgegraven om te worden overgebracht naar het nieuwe kerkhof. Dit werk werd door vier personen verricht. Het lijk bevond zich nog als bij de begrafenis, alleen was de kleur eenigszins zwarter geworden volgens verklaring der ooggetuigen. Eene aantekening van pastoor Somers meldt, dat de overbrenging geschiedt op 10 October 1883.

Joannes Amandus Somers van Oirschot 1878.

Sedert 1859 was hij kapellaan te Budel. Gedurende zijn achttien pastoraat heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door de bouwing der kerk, toren en pastorie, en den aanleg van kerkhof met fraaien tuin. Hij overleed 4 September 1895 aan eene ongeneeslijke kwaal van verscheidene maanden, en is de 6^e dier maand met eene plechtige uitvaart, die door hem zelve geregeld was, bijgezet.

Arnoldus Henricus van Bussel, van Asten 1895

Hij was kapelaan te Beek en Donk 1877-'87, te Budel 1887-'89, te Erp 1889-'95 die nog fungeert A. van Bussel.

VIII. De Pastoorswoning of pastorie. Het kerkhof. Luiklokken.

Reeds van oude tijden af schijnt eene afzonderlijke woning voor den pastoor of vicaris voorhanden geweest te zijn. Met zekerheid kent men de standplaats daarvan niet meer, hoezeer ze waarschijnlijk altoos in- of nabij de kloostergebouwen of in die der oude parochiekerk tot 1815 behoort gezocht te worden. Alle bezittingen of inkomsten voorheen aan de parochie verbonden, kunnen ook niet worden opgeteld. Eenige bijzonderheden volgen hier:

Volgens de rekening der geestelijke goederen van Kempenland waren in 1681 de inkomsten van het oud vervallen pastorijhuis ten behoeve van de armen ontvangen. Omstreeks dien tijd genoot de pastorie nog 13 gl. 16 st. 6 penn., in 1782 slechts *f* 6. Een aan het oud kerkhof grenzende akker heet nog “de Pater”, vermoedelijk oudtijds het eigendom der kerk, of den bedienaar der kloosterkerk behoord hebbende. Ten jare 1755 komt in de dorpsrekeningen voor het eerst vóór, dat de pastorie aan de gemeente Valkenswaard behoorde, en door haar onderhouden werd en die gemeente mitsdien de huur van den pastoor invorderde, voor het laatst 1805.

Schepenen van Dommelen schatten 2 Aug. 1760 de schuurkerk (kloosterkerk) en pastorie, ten einde het geheven wordende collateraal te vinden; de pastorie op *f* 425, de kerk op *f* 300, welke laatste, in dien tusschentijd o.a. met leien gedekt, in 1793 op *f* 400 gewaardeerd is, terwijl de huizing, die voor pastorie diende, door pastoor Clessens bewoond op *f* 425 is geschat; zoo mede een perceel “groes” (weiland op *f* 30 en een houtbusselke op *f* 8).

Naar men meent bewoonde en bezat de adellijke Heer der gewezen heerlijkheid de zoo even gemelde huizing, zijnde een oud gebouw met leien gedekt en sedert onheugelijken tijd aan de noord- en oostzijde van een vest of breede sloot voorzien. Oudtijds zal dit gebouw mogelijk wel geheel door water omringd geweest zijn. Toen deze huizing vervallen was, besloot men ze te slopen en ter plaats eene andere als pastorie te bouwen, hetgeen in 1815 geschied is. Deze werd

publiek voor *f* 1094 aangenomen, waarvoor de oude bouwstoffen, voor zoo ver die goed waren, mochten gebruikt worden.

Van de eerste tijden des christendoms zal geene andere plaats ter begraafing in dit dorp aanwezig geweest zijn dan rondom de in 1883 afgebroken parochiekerk. De grootste ruimte bestond ten zuiden en noorden der kerk. Sedert 1883 werden daarop geene lijken meer begraven. Toen is het nieuw aangelegd kerkhof bij de tegenwoordige kerk geopend. Den 27 October 1883 overleed Maria Maas, echtgenoot van Theodorus Mutsaers, hoofd der school en werd daarop 30 dier maand in een steenen graf, waarop later een zerk met opschrift geplaatst is, aan de linkerzijde der kerk begraven. Dit lijk was het eerste, dat op dit kerkhof de laatste rustplaats vond. Op de meeste kerkhoven werden voorheen boomen geplant, doch alleen aan de zijden. Rond het oud kerkhof alhier deed men zulks o.a. in 1726. Als algemeene begraafplaats voor onbekende personen, volgens de laatste wet is een perceeltje grond ten oosten van het oud kerkhof aangewezen. Het was met boomen hier en daar beplant, en is nu afgerasterd. Daarin zijn nog geene lijken begraven.

Het lui- of klokhuis staat sedert zeer oude tijden op het zoo even genoemd perceel, dat aan de gemeente behoort. Dat hieraan gedurig herstellingen en verbeteringen plaats vonden, ligt voor de hand. Onder deze behoort die van 1786, toen de vernieuwing voor *f* 287 publiek werd aanbesteed. In 1785 had het Van Boxtel à *f* 3 daags opgenomen of gekeurd, hetgeen *f* 12 heeft gekost. Komen de kosten der reparatie van de kerk ten laste van het R.C. kerkgenootschap, die van het klokhuis vallen voor rekening van de gemeente.

Voor het jaar 1702 bezat Dommelen drie schoone welluidende klokken welke in het luidhuis hingen, behalve het klokje boven de kloosterkerk.

Soldaten uit het Spaansch-Fransche leger roofden in August van dat jaar eene klok uit het luidhuis, en voerden ze mede; ze werd op eene waarde van 400 gulden geschat. Ook sloegen zij van de beide andere klokken verscheidene stukken af, waardoor ze bedorven waren. Het

nadeel aan eene dezer klokken toegebracht, is op de specifieke lijst tot een bedrag van *f* 200 genoteerd, dat van de andere klok en het schoolhuis “ontramponneerd” *f* 50. Men kon in het luidhuis aan de belforten nog bespeuren waar deze klokken weleer hingen. Thans bevinden zich twee luiklokken in het klokkenhuis.

Volgens overlevering werden zij, althans ééne op het kerkhof gegoten. Het omschrift van beide luidt: Op order van Abraham Verster, rentmeester der geestelijke goederen over Kempenland, door mij Henricus Petit vergooten A°.1775.

Men kent den ouderdom der oude vergoten klokken niet; de omschriften zijn verloren gegaan. De derde klok is klein, en draagt dit opschrift: + Mamees Fremy me fecit Anno 1713.

De dorpsrekening van 1751 meldt den volgenden post: Vracht van eene oude klok naar Someren (hier woonde de klokkengieter) en de nieuwe van daar naar Dommelen te voeren *f* 9-9. Vergieten en leveren der noodige spijs “214-“. In 1763 moest eene gemeenteklok in het luidhuis vervangen worden, wat kostte *f* 1-10. Ten jare 1810 is eene gebarsten klok uit het luidhuis verkocht, waarvan men in de rekening leest dit gedaan te hebben, om de kosten van de aan de Fransche troepen geleverde fourages te kunnen betalen. In Aug. 1896 zijn de 2 luiklokken uit het klokhuis naar de nieuwe kerk vervoerd en ook in den toren gehangen.

IX. Klooster van Franciscanessen

Ten noordoosten in het dorp bij de Dommel ontstond in het midden der vijftiende eeuw een vrouwenconvent, hetwelk er zich ruim drie eeuwen, doch in de laatste tijd onder veel verdrukking, wist staande te houden. Het droeg den naam van St. Agnetendaal, vermoedelijk naar St. Agnes of Agneta en dankte zijn begin aan twee zusters, die hare erfenissen bij elkander voegden om een stuk land aan te koopen voor het oprichten van een nieuw klooster.

In dit gesticht met medewerking van anderen, en met toestemming van den Bisschop van Luik opgericht, namen zij in 1453 den derden regel van den H. Franciscus aan. Men kan uit den stichtingsbrief van dien Bisschop opmaken, dat de zusters reeds vóór 1452 vereenigd leefden. 2 Maart 1453 had die Bisschop de vestiging bekrachtigd en met voorrechten verrijkt, terwijl 's anderendaags, namelijk 3 Maart, de Pastoor van Bergeik, aan welke moederkerk Dommelen onderhoorig was, in een bevestigingsbrief zijne toestemming tot het bisschoppelijk schrijven heeft verleend. De stichting van dit maagdenklooster is door alle schrijvers, die hiervan gewagen op 't jaar 1452 gesteld.

Het sproot uit het klooster van Achel, hetwelk daarvan slechts een paar mijlen (of uren) verwijderd is. Het erkent als stichter Theodoricus Bruininx, die den 12 Juni van dat jaar eene afdeeling van religieusen uit het klooster van Achel naar dat van Dommelen had overgebracht om de nieuwelingen in het kloosterleven voor te gaan. Weldra bloeide het klooster, en toen de Prins-Bisschop van Luik 26 Mei 1475 veroorloofd van het nieuw convent St. Barbaradaal onder Den Dungen zes geproteste religeusen en even zoo veel niet geproteste uit het klooster Agnetendaal over te nemen, was haar getal boven de zeventig gestegen.

Uit deze door Coeverinx aangehaalde plaats blijkt, dat niet alle zusters tot het strenge slot verbonden waren. Zij kozen in 1491 de ondergeschiktheid aan de orde van den H. Franciscus, waren armoedig gedoteerd of van inkomsten voorzien, zochten eenvoud in handwerken

en in linnen weven en spinnen enz. hun onderhoud. Haar getal werd destijds op ruim dertig berekend en was alzoo in eenige jaren met meer dan de helft verminderd.³² Evenwel moet hun getal weder toegenomen zijn; want bij de herstelling der huizen der Meierij in 1526, waren in het vrouwenklooster van “Sinte Agneeten Dale van der derde reglen van Sinte Francisco” bevonden 66 geproteste Zusters, een wereldlijk priester als pater, vier wereldlijke knapen of werkbroeders en eene wereldlijke dienstmeid, zamen 72 personen. Gerekend op één herstadt, dat is haardstede. Geene verwondering zal het verwekken als dit getal opnieuw verminderde, wijl zij in 1578 tweemaal verjaagd werden en in die oorlogstijden veel druk leden. Na een verwijl van eenige jaren in de kleine stad Bree (in Limburg) keerden zij terug naar haar klooster, dat zij gedeeltelijk verbrand, gedeeltelijk verwoest vonden.

Aan de aanhoudende kwellingen der Calvinisten blootgesteld, moesten zij in 1629 meermalen haar klooster vrijkopen. Toen het getal en de namen der zusters werden opgeteekend en haar van wege de niet-katholieke regering verboden werd in het vervolg nieuwelingen aan te nemen, zochten zij, uit vrees verdreven te zullen worden en de plaats met hare kleine bezitting te gelijk te zullen verliezen, een toevluchtoord in de stad Weert, met het doel een nieuw klooster op te richten. Wel is waar verbleven sommige nonnen geruimen tijd nog na 1648 te Dommelen, doch zij waren aan voortdurende plagerijen van inlegering van den kant der Protestantsche Nederlandsche Staten blootgesteld. Die vóór 1648 geprotest waren mochten blijven, ook enkele van na dat jaar bij oogluiking. Enkele schrijvers stellen den tijd wanneer deze afdeeling van Zusters naar Weert is vertrokken, in 1659; doch de meeste geschiedkundigen op 1663, wanneer zij in October aldaar onder leiding van Joanna Brouwers aankwamen.

In de kantlijn vermeld zonder verwijzing in tekst: Eene klacht door de Classis van Peel- en Kempenland in 1699 meldt, dat toen het klooster nog blijft bestaan en telkens met jonge Bagijnen wordt voorzien. Het strekte tot eene voorname kweekschool van het pausdom. In sommige

³² Archief van 't Aartsbisdom Utrecht II. Afl. 1, tweede aanhangsel 8.

dier kweekscholen ontvingen somtijds meer dan 40 kinderen onderricht.³³

In 1664 legden zij 1 April den grondslag van een nieuw convent onder denzelfden regel, waartoe zij bij de Beekpoort een goed gelegen erf hadden gekocht. Zij bouwden daarbij eene bidplaats of kapel welke hetzelfde jaar door den Bisschop werd ingewijd. Bijna 30 jaren later, namelijk in 1692 gingen zij tot den strengeren regel der Recollecten Penitenten over. Maria Anna de Rougraff stond toen aan het hoofd van dat klooster. Onder het bestuur der paters Minderbroeders heeft het nog ruim eene eeuw gebloeid, toen zij 30 Maart 1797 door de Fransche revolutie verdreven werden. Alsdan zijn deze verjaagde nonnen naar het bisdom van 's Hertogenbosch terug gekeerd, en vestigden zich te Oirschot. Zij betrokken er een gering gehuurd huisje met vijf pensionnairen, die zich niet van de religieusen wilden scheiden. Armoedig en bekrompen hebben zich de nonnen moeten behelpen, want met de afschaffing of suppressie waren al hare goederen verloren gegaan. In 1800 konden zij een geregeld convent aanleggen, dat in 1820 en 1835 doelmatig werd herbouwd.

Zij openden reeds in 1830 eene school voor arme meisjes, in 1840 eene Zondagschool, in 1846 klassen voor bemiddelde leerlingen, in 1862 eene nieuwe armenschool en hieven in 1863 het pensioonaat op. Aan een groot aantal kinderen geven zij gratis onderwijs en verpleging in het bijgebouwd St. Jorisgasthuis aan oude mannen, vrouwen en zieken. De nieuwe kloosterkerk dagteekent van 1840. Verscheidene afdeelingen zijn uit het moederhuis te Oirschot gesproten, waarvan deels weder onderafdeelingen geopend zijn.

Thans behouw [?] ik tot het oude moederhuis te Dommelen weder te keeren en het verder lot te deelen. Men liet de weinige aldaar zeer arme, achtergebleven nonnen tot 1716 wonen; doch deze werden eindelijk bij besluit der Staten van de Vereenigde Nederlanden, haar 17 Augustus van dat jaar bekend gemaakt, verplicht het gesticht te

³³ Zie Houben, Geschiedenis van Eindhoven II. p. 153.

verlaten. Nu eigenden de H. Mog. Staten zich de kloostergebouwen toe, alsof ze hun eigendom waren, en verkochten ze aan den heer Meijers, koopman te Rotterdam, een goed R-katholiek.

De zusters vluchtten naar Arendonk, waaromtrent nog het volgende verhaal de ronde deed. Gansch onbewust werwaarts de Voorzienigheid ze zou leiden, namen zij bij het vertrek een beeldje mede, vereerd onder den titel van O.L.V. van Bijstand. Toen zij op de reis naar het zuiden bij eenen kruisweg kwamen, en niet wisten welken weg in te slaan zou dit beeld door eene hoofdbuiging de richting aangetoond hebben, welke de zusters te Arendonk bracht. Dit feit werd weldra bekend en menigeen trok naar het klooster om er O.L.V. van Bijstand te vereeren. Het beeldje berust nu in de kloosterkerk te Rety.³⁴

Gedurende het tijdverloop van 264 veelszins bedroefde jaren zou het aantal hindernissen en afpersingen in deze mijne toch reeds uitvoerige geschiedenis geboekt, wellicht met eenige kunnen vermeerderd worden, indien ze tot ons gekomen of de aantekeningen bewaard gebleven waren. De sauvegarde in 1704 (onder de dorpslotgevallen gemeld) is ook al een dergelijk geval. Het volgend jaar moesten zij een nachtelijk inbraak met diefstal verduren. Eene bende gevaarlijke booswichten, die ook te Duizel, Luiksgestel en elders gestolen hebben, wilden in het klooster in den nacht van Vrijdag 6 February 1705 inbreken. In vele bijzonderheden meldt de “Criminele Dingrol van Waalre en V. Weerd” (a° 1705-1781) deze diefstallen en de bedrivers. Deze waren:

1°. Adriaen Bernaerts, oud 18 jaren, gedoopt door den R.C. pastoor Jac. Van de Sande te Woensel.

2°. Gijs van den Boevenheuvel, zoon van Peter Sengers te Bergeik.

3°. Leendert van Westerhoven, zoon van den Lazarus... zooals die in de wandeling onder hunne consorten genoemd wordt. Leendert

³⁴ Arendonk, door Welvaarts bl. 89, eene noot.

verklaart omtrent 16 jaren oud te wezen, en gedoopt door den pastoor van Westerhoven.

4^e. L. Peeters, alias Coehoorn, zoon van Peter van den snijder, alias Lazarus te Westerhoven.

5^e. Corn. Janssen van Tilburg omtrent 15 jaren oud. Met hun kloosterbuit gingen zij naar Westerhoven. Coehoorn had een geladen pistool in de hand, en verklaarde te zullen neer schieten die hem zou hinderen.

Waarom de twee gemelde personen den bijnaam van Lazarus droegen is niet bekend. Een Lazarus was vroeger iemand die aan erge huidziekte leed.

Toen de zusters te Arendonk eene veiliger plaats dan te Dommelen gevonden hadden, bouwden zij er in 1718 een klooster hetwelk in 1740 24 geprofeste nonnen telde. Zij hadden 19 November 1717 met de dorpsregeerders eene overeenkomst gesloten, uit elf artikelen bestaande, waarvan een handschrift ter abdij te Postel berust. Ook het nonnenklooster te Arendonk bleef, evenals het moederhuis te Dommelen, den naam van het klooster van St. Agnes of Agnetenklooster behouden.

De versterkingsschans of afscheidsmuur rond het klooster gebouwd geweest is nu zeer lang te niet. De tegenwoordige lage schans was er gemetseld in plaats van den steenen muur, die hun kerkhof had omringd enz.

Joseph II, een half R.-katholieke, half protestantsche vorst, onder wien toen de zuidelijke Nederlanden behoorden, begon met de opheffing van dit en menig ander klooster. De Fransche Revolutie heeft dit treurig werk voortgezet; 2 Augustus 1798 is dit maagdenklooster te Arendonk opgeheven. Van de verspreide nonnen verbleven hierna eenige te Turnhout; doch de meesten te Meerhout, bij de kapel van het oude Gasthuis. Later vestigden zij zich te Rety, van waar zij eene afdeeling naar Arendonk terug zonden. Na menigvuldige lotgevallen

dezer kloostercommunititeit is ze tot een belangrijk convent met bloeiend pensioonaat aangegroeid, en verschaft aan de vrouwelijke jeugd te Arendonk godsdienstig onderwijs.³⁵ Alhier en te Oirschot bloeit mitsdien feitelijk het voortgezet Agnetenklooster van Dommelen.

Het Agnetenklooster te Dommelen bezat voorheen in verschillende plaatsen renten, cijnsen of andere posten, welke wellicht door de Protestanten zullen aangeslagen zijn. Op 't jaar 1617 wordt in een Protocol van de Schepenen te Bergeik van eene jaarlijksche rente ten bedrage van 3 gl. gewaagd, die dat klooster uit een halven bocht te Bergeik genoot.

Uit een te Arendonk nog in het klooster bewaard register of eene door de Zusters te dien tijde te Dommelen geschreven kroniek vindt men hoe vele legaten en stichtingen dat klooster oudtijds verkregen had.³⁶

In 1553 schonk de geleerde Dirk Adriaansz. van Heeze (Theodorus Hezius) bij uiterste wilsbeschikking, naar gewoonte dier dagen, verschillende gedachtenispenningen. Onder de Nonnen worden de Graauwzusters te Luik en Dommelen vermeld.³⁷ Den 18 Juni 1795 was de laatste non van het klooster te Dommelen overleden. (Zie ook een noot bij Hezemans 's Bosch 1629 tot 1798 's Bosch Henri Berger. P. 197)

Het juiste perceel waar het eigenlijke klooster heeft gestaan kan niet met zekerheid worden gemeld, doch hoe groot elk perceel van de gezamenlijke gronden in 1716 was noteer ik op dit jaar hierachter. Er bestaat nog een hoog en sterk gebouw met plavuizen zoldervloer, sinds onheugelijken tijd tot eene boerenwoning ingericht, welke tot verblijf der nonnen heeft gediend. Dit groot huis ligt noordwest van de gewezen pastorie en is in de richting van het westen naar het oosten gebouwd. Ten oosten van dit huis staat een boerenwoning met het

³⁵ Zie Gesch. van Arendonk door Welvaarts, bl. 89 – 101.

³⁶ Men vindt deze hier later in Hoofdstuk XV.

³⁷ Studiën 16 van 1884, een Levensbericht van dien Hezenaar door H.J. Allard.

front er naar de weg gekeerd. Tusschen deze beide huizen in stond tot 1877 of ongeveer een derde (meer burgerhuis) aanwezig hetwelk in de wandeling “Treurenburg” genoemd werd en dat meerendeels een gevel aan het eerst genoemd huis tot uitzicht had. Dit stond onmiddellijk noordwaarts van in 1821 gesloopte kloosterkerk. De benaming “Treurenberg” verkreeg het misschien naar de bekrompen ligging tusschen de gezegde gebouwen. Naar men meent zullen de drie genoemde huizen weleer tot het klooster behoord, of dit laatste vervangen hebben

Toen het nonnenklooster te Dommelen eene eeuw bestond schonk de vermaarde secretaris van paus Adriaan, wien dezès opvolger Clemens VII te vergeefs den kardinaalshoed had aangeboden, Dirk Hezius haar, evenals aan conventen en vrienden, naar de gewoonte dier dagen een gedachtenispenning. Hezius had zijn testament 5 Maart 1553 laten schrijven. Zie Studiën 16 (1884).

Waarschijnlijk hebben de nonnen tot gedeeltelijke tegemoetkoming in hun bestaan, veel gesponnen en geborduurd te hebben, hetgeen ze uitnemend deden. Tevens namen zij, naar men meent, meisjes als kostleerlingen op, en gaven ook aan die uit het dorp onderricht in de noodige kundigheden, wat echter tijdens de Protestantsche overheersching slechts oogluikend kon gebeuren.

Dat dit klooster niet vroeger uitgeroeid werd, kon de Classis van Kempen- en Peelland niet verdragen. De Classis diende in 1698 en het volgende jaar bij de Staten Generaal allerlei klachten in over buitensporigheden in het solemniseren van diensten door priesters in de Meerij, over R.Katholieke schoolmeesters en maitresses, met bijgevoegd rekwest, om de religieuzen, als meest schadelijk voor land en kerk, weg te jagen enz. Slechts één volzin schrijf ik af, omdat er in het klooster alhier genoemd wordt. “de kloosteren van Ommelen, Soesterbeek, Dommelen en verscheijde anderen, die na allerwaarschijnlijkheijt al lange ten profijte van den Staeten moesten zijn vervallen, blijven niet alleen in wesen, maer worden ‘t elckens met jonge Bagijnen voorsien, daer door groote aenleijdinge tot superstitti wordt gegeven en verstrecken tot de voornaemste

queeckscholen van het Pausdom, daer dichmaels dertigh a veertigh en meer kinderen geleert werden, contrarie het School-Reglement bij Uw Hoogh. Mog. geëmaneert. “ Officieren bevonden, na onderzoek, de geuite klachten tegen de religeusen onplichtig en lieten ze nog in rust en vrede.³⁸

Er wordt op ‘t jaar 1710 van leerkinderen of pensionnairen te Dommelen gesproken, welke waarschijnlijk bij de Zusters woonden. Uit de gewezen kerk der nonnen van Sint Agnetendaal bestaat nog een koperen altaar met relikwiekastjes en eene menigte andere merkwaardige afbeeldingen kunstig vervaardigd. Het front vertoont hare stichters, de H. Agnes. Hier bevinden zich alsmede twee sluitdeurtjes.

Toen wijlen de pastoor Kuijl te Antwerpen dit antiek altaar, eenige jaren geleden deed herstellen, ontdekte men in eene verborgen plaats daarin eene acte eener aan de nonnen verschuldigde rente, waarvan tot dien tijd nog interest werd betaald. Dit altaar versierde de verzameling van kerkelijke oudheden van dien priester. De lijken der Franciscanessen en die harer biechtvaders werden in de kloosterkerk begraven. Bij het plaatsen van een gebouw in 1891 op dien kerkgrond, ontdekte men ook nog gebeenten van gezegde kloosterlingen, welke overblijfselen op het nieuwe kerkhof bij de nieuwe parochiekerk begraven zijn.

Hoewel de Pater of Rector der Nonnen, gedurende het verblijf te Dommelen oudtijds tevens de parochianen van dat dorp heeft bediend, in de lijst der Pastoors hierom vermeld, wordt Dominus Bartholomeus Baers, pater in Dommelen verzwegen. Hij was in de 17^e eeuw bij de familie Roijmans en Delissen te Eersel peter.³⁹

³⁸ Overgedrukt in Houben’s Geschiedenis van Eindhoven II 152 enz.

³⁹ Kerkregister van Eersel.

X. Grafzerken en opschriften

Vóór de Reformatie lagen verscheidene grafzerken in de oude parochiekerk, alsmede in de kerk der zusters Franciscanessen. In deze laatste trof men in eene rij, van de deur tot het altaar, er een twaalf- of dertiental aan. Bij de afbraak in 1821 zijn de meeste naar de oude parochiekerk vervoerd, en andere als stoep enz. voor de pastorie gelegd. Omstreeks het jaar 1850 schreef ik de nog leesbare opschriften af, welke ik in 1883 bij het sloopen der parochiekerk nogmaals heb aangevuld.

Sommige zerken hebben toen eene plaats bij de nieuwe pastorie, of bij de kerk erlangd. In beide genoemde oude kerken lagen de zerken, die het fraaist bewerkt waren, of de gedachtenis der voornaamste personen vermeldden in het koor, of in het schip nabij de communiebank. Eene menigte verspreidliggende gedeelten van zerken zijn bij de slooping der kerk opgebroken. Van hunne opschriften was geen spoor meer te ontdekken.

1^e Als stoep lag vóór de deur van de sacristie der oude parochiekerk eene zerk, gedeeltelijk door den muur bedekt en met nagenoeg uitgesleten opschrift: Hier leijt begrave Margriet ... uns, die moed' is gheweest va dese met 't jaer die sterf a^o. XV° en XXXVIII op te ... dag in Sept. Het sterfjaar is alzoo 1538.

2^e Aan de voordeur der tot 1882 als pastorie gediend hebbende huizing bevond zich eene zerk van ruim middelbare grootte, langwerpig vierkant, die van een duidelijk opschrift voorzien is geweest. Het luidde volgens mijne eerste notitie: Hier leet begrave (voornaam is niet meer te lezen) Haengreefs biechtvader van het convent, die sterf an 1545, 3 dec.

3^e Eene dergelijke zeer fraaie zerk met sierlijke wapenteekens, doch geheel uitgesleten woorden lag aan de achterzijde dier pastorie, mede als stoep.

4e Een zware en groote zerk lag tot 1883 in het voorportaal der kerk. De lengte bedraagt 1,7 de breedte 0,95, de dikte 0,15 meter. Op deze zerk is een adellijk man uitgehouwen, wiens hoofd en voeten, benevens het onderdeel zijner kleeding nog onderscheiden kunnen worden. Cijfers of letters zijn niet meer te ontdekken. Is misschien het lijk van een der jonkheeren te Dommelen alhier begraven?⁴⁰

5° Een stuk eener kleine zerk geeft nog te lezen: Hier leet begraven Sobe a X M O ... 30 Die ... Vero: -Timodie Dece- Une 1633. Onderaan: Requiescat in pace. Het stuk van 't bovendeele en dat ter linkerzijde is verloren, of zijn de letters daarop geheel uitgesleten.

6° Een fragment eener niet groote zerk bevat de afbeelding van een kelk, waaronder staat .. Cornus. Men vond de overige stukken niet.

7° Een stuk eener zerk, welke van middelbaren omvang is geweest, geheel ongeschonden, doch waarvan het lange omschrift ongeveer ter halve diepte is uitgesleten. Hierdoor was het niet te verklaren.

8° Een ongeschonden zerk, welks omschrift en afbeeldingen nog volkomen zijn, lag van 1821 tot Mei 1883 ter rechterzijde des altaars, alwaar zich de deur bevond, die naar het uiterste of oostdeel der sacristie toegang gaf. Toen ik deze zerk 6 Juni '83 in oogenschouw nam, was ze reeds als stoep gelegd der sacristie van de nieuwe kerk. Deze nette zerk is 1,4 m. lang bij eene breedte van 0,9 m. Tusschen twee lijnen leest men rond de zerk in Arabische letters: Hier leet begraven Maria van Schoor die moeder is geweest va desen convent XXX jaer jubilaria ZZ jaer. Sij sterf a° X...° XXIII de X II Meert. Op het midden der zerks binnen eene hartvormige figuur: "wier siel moet rusten in vreden." Deze kloosteroverste overleed dus 27 Maart 1573.

9° Hier leyt begur snar (mogelijk Signor, Heer) Adam Hensselmaensz en Eliezabet va Ziemerschelle (?) sij huysvr. Sterf a° X°=X III'd = IJ ... het jaartal is dus 1543, doch de maand niet zichtbaar.

⁴⁰ Vergelijk hierachter het hoofdstuk "Heerlijkheid".

10^e Onder en bij de communiebank lag eene zerk waarop: Hier leet begraven den Eerw. Heer Mathijs Janssen Pastoor gheweest te Dommelen 40 jaeren, int jaer 1640 den 6 November. –Onderaan: + Dispersit, dedit pauperi. Psalmo 3.

Niet door Panken bijgeschreven.

Zie Psalm 112 vers 9 dispersit, dedit pauperibus (Vulgata); “Hij strooide uit, hij gaf den nooddruftigen”.

Van de oude grafkruizen bleven de volgende bewaard:

Na de afbraak der parochiekerk in 1883, troffen de werklieden in het schip nabij de communiebank een goed bewerkt zerken kruis aan waarvan het onderdeel of voetstuk niet meer aanwezig was. Het lag in de beneden- of een vroegeren vloer, zorgvuldig met kleine steenen of plavuizen aangevuld. In fraaie Arabische letters staat op eene zijde van den dwarsbalk:

Jan Baschaer Sterf en aan de ommezijde a^o X XL XXXJ Mey. Zijn dood had mitsdien in 1540 den laatsten Mei plaats.

Op ‘t zoldertje achter het altaar lag een eiken houten paal zoals men soms op een graf plaatste. Hierop leest men: Hier is begraven Le(e)ndert Janssen (enz.) Het jaartal is afgesleten. De paal kan wel 3 eeuwen oud zijn.

Den 18^e Juni 1705 is de laatste non van het klooster te Dommelen overleden. Lezenswaardig is Hezemans ‘s Bosch 1629-1798 p. 107 etc. over de gewezen kloosters enz.

XI. School. Schoolhuis. Onderwijzers.

Ten oosten stond op het kerkhof de dorpsschool, zijnde een zeer klein gebouw, hetwelk nu en dan eenige verbetering had ondergaan. Toen ze na het midden der achttiende eeuw ook verbetering behoefde, wilde de onderwijzer haar nabij de meesterswoning verplaatst hebben. Maandag 26 April 1756 verzoekt Meester Dankerts aan de Schepenen, dat de school bouwvallig zijnde, van het kerkhof weggebroken en aan den Berg aan zijn huis zou worden gebouwd. Door Schepenen werd hierop besloten de school op het kerkhof te laten blijven, waar ze in 't midden van 't dorp staat, en ze te herstellen. Dit geschiedde. Ze stond daar tot 1838, toen ze afgebroken is.

Van vroegere scholen vind ik niet gewaagd, van eene meesterwoning niet vóór 1732, toen de gemeente op den Berg een oud huis gekocht heeft. Nadat besloten was eene nieuwe school met woonhuis onder één dak aan den Berg te bouwen werd hiervoor in 1837 een plan of bestek ingezonden en 3 Januari 1838 had de publieke aanbesteding plaats. Dit tweeledig gebouw is in dat jaar getimmerd. De school bevond zich aan de westerzijde der woning, aan welken kant in de school was aanvankelijk ter noord- of achterzijde van het huis, later is die ter zuidzijde gemaakt.

Een weinig oostwaarts, in de richting van Valkenswaard, bouwde men in 1882 een nieuw schoolhuis waarnevens de school, met eene doelmatige speelplaats voor de kinderen Tusschen den kunstweg en de gezegde gebouwen ligt een plein waarop (soms) door bijwonende particulieren een brandschop was gebouwd, doch over enkele jaren is geruimd. Dit perceel behoort aan de gemeente welke het met boompjes heeft beplant. Met het oog op de geringe bevolking van het dorp is de nieuwe onderwijzerswoning en de school onder de fraaiste op het platteland te rangschikken, althans in dien tijd. De in 1838 gebouwde onderwijzerswoning met school ging aan eenen ingezeten over. In 1894 is dit gebouw afgebroken en tezelfder plaats eene schoone heerenhuizing getimmerd.

De bekende schoolmeesters na de Reformatie zijn:

Martinus Willems Verhoeven. Substituut schoolmeester te Dommelen, 1695. Hij komt in een gereformeerd Register van Weerde onder dezen naam voor.

Joan Kantelaar, substituut, 1704.

Hendrik Anthonis, 1706. Hij zal hier denkelijk niet gefungeerd hebben, daar tegelijkertijd J. Kantelaar als substituut genoemd wordt. Uit eene rekening van twee jaren later, zou men vermoeden dat hij te Valkenswaard substituut was. H. Anthonis bediende in 1708 toen het schoolmeestersambt.

Van Dijk, 1717.

Peter Dankerts, 1720. Schijnt in 1724 overleden te zijn.

Baltus Box, 1724. Hij werd 11 Juni 1736 tevens als kerkmeester of koster bij de Hervormden aangesteld.

Jacobus Dankerts, 1748. Hij was de laatste Protest. Schoolmeester.

Michiel Meuleveldts, inwoner des dorps, 1795. Zijn familienaam is eigenlijk Meulefeldts. Michiel M. was, na de Reformatie de eerste R.katholieke Onderwijzer.

Arnoldus Meulefeldts, zoon van den voorgaande, bezitter van den vierden of laagsten rang, 1833. Bij autorisatie des Ministers is hij 21 October 1833 door den Gouverneur der provincie Noordbrabant tot Schoolonderwijzer te Dommelen, zijne geboorteplaats benoemd. Na aflegging zijns eeds, in handen van den Gouverneur (zooals toen gebruikelijk was) aanvaardde hij den 7 Nov. den post, waaraan een inkomen van *f* 200 Rijkstractement benevens ongeveer *f* 50 aan schoolgelden enz. met vrije woning verbonden was. Hij stierf in 1853.

Peter Antonius Fleerackers, van Bergeik, 1853.

Geboren 7 Juni 1834 is hij ten huize van zijnen halven broeder P.E. Panken in zijne geboorteplaats, na eene langdurige ziekte 13 January 1863 overleden en er plechtig begraven. Na het lager onderwijs te Bergeik genoten te hebben ging hij dit met zijnen broeder Frans dagelijks in het naburige dorp Westerhoven verscheidene jaren voortzetten om van zijnen anderen halven broeder in het onderwijzersvak opgeleid te worden. Alleen uit liefhebberij stond hij nu en dan bij groot getal leerlingen den meester als kweekeling ter zijde. (gratis voor de gemeente). Middelerwijl behaalde hij gemakkelijk 31 Juni 1850 den 4^e en, uit Vechel, 6 April 1853 den derden rang. Hier was hij 15 maanden hulponderwijzer.⁴¹ Hij aanvaarde in Maart 1853 den tijdelijken en in Juni den definitieven schooldienst te Dommelen. Als onderwijzer werd hij door zijne superieuren zeer geprezen. Hij bevorderde den zang en de muziek in zijne standplaats en in de omgeving. De door hem vervaardigde Mis voor vier mannenstemmen, gevolgd door 4 antiphonen opgedragen aan dr. G.M. Raupp, 1858 (te Bergeik), getuigt o.a. van zijne muziekkennis.

Tijdens zijne lange ongesteldheid onderhield hij op eigen kosten te Dommelen een plaatsvervanger. Bij de oproeping van sollicitanten noemen de “Bijdragen van Onderwijs”, febr. 1863, hem “zeer verdienstelijke hoofdonderwijzer”... algemeen geacht, zoowel om zijne maatschappelijke hoedanigheden als om zijn ijver en bekwaamheid als onderwijzer.

Bij gebrek aan sollicitanten verhoogde de gemeenteraad herhaaldelijk het inkomen voor een hoofdonderwijzer. Eene commissie, uit de Gedeputeerde Staten, die op verhooging aandrongen, kwam alhier omdat de school gedurig vacant was, met den gemeenteraad onderhandelen. Daar deze geen accoord troffen, werd de school kort

⁴¹ Ik bewaar nog het uitstekend loffelijk getuigschrift door den deken-pastoor B.J. van Miert. Men zie mijne auto-biografie wegens A. en Fr. Fleerackers op vele plaatsen.

hierna op hun gezag eenige maanden gesloten. Tijdens de vacature voorzagen verschillende hulponderwijzers in den schooldienst.⁴²

F.A. Fleerackers meende op eigen kosten verbeteringen aan het schoolhuis te bewerkstelligen waarvoor hij reeds materialen bezat; doch door zijn dood 15 Jan. 1863 niet meer kon bezigen. Zijn Broeder J. Franciscus † te Bergeik 1861, was eveneens een beroemd muzikkenner en om zijne basstem bekend.

Theodorus Mutsaers, 1865.

Zoon van den schoolonderwijzer te Acht, gem. Woensel, was vervolgens de eenige sollicitant. Na het examen te Dommelen 17 Juli 1865 afgelegd te hebben, benoemde hem de gemeenteraad bij besluit van 21 ek. en trad hij op het laatst van Aug. in functie. Mutsaers was achtereenvolgens een loffelijk hoofdonderwijzer in zijne geboorteplaats, te Stratum onder Oirschot en te Dommelen. Na eervol ontslag met pensioen à *f* 500 vestigde hij zich in September 1893 te Bergeik alwaar hij terstond in January 1901 overleed.

Adrianus van den Eijnden, 1893, van Dommelen. Geboren in 1864 werd hij in 1882 hulponderwijzer te Schijndel en in 1883 te Veldhoven. Na pensioenverleening vertrok Adrianus van den Eijnden in 1901 naar eene stad om er een bedrijf uit te oefenen.

(Was doorgestreept in de kantlijn): In het begin van 1898 is tot benoeming van eenen hulponderwijzer besloten. De eerste als zoodanig benoemd was F. Deelens, thans in gelijke betrekking werkzaam aan de Stadsburgerschool te Weert. Dommelen koos hem in de vergadering van 23 January 1898.

Godefridus van Lieshout, 1901 was onderwijzer op her Hof en daarna Hoofd der School te Weebosch beide in zijne geboorteplaats en werd in 1901 als Hoofd der School te Dommelen benoemd, om er 2 Januari met het onderwijs te beginnen.

⁴² Bijdragen van Onderwijs enz. op verschillende plaatsen.

XII. Patroon der kerk. Nieuwe kerk en toren. Het uurwerk.

De kerkpatroon was steeds Martinus, een der populairste heiligen, de barmhartige krijgsman uit Pannonië in Hongarië, die vóór de poort van Amiens een naakten bedelaar ontmoetende, met zijn zwaard zijn krijgsmantel in tweeën hieuw, en de eene helft den armen man gaf. Niet lang na zijnen heiligverklaring werd hij in Nederland, België, Italië, Frankrijk en Duitschland op tal van plaatsen vereerd, en ontelbaar zijn daar de bisdommen, kerken en kloosters, die hem tot hun patroon kozen. Niet alleen op kerkelijk, maar ook op wereldlijk gebied werd zijn naam tot heden in eere gehouden. Twee parochieën van de moederkerk Bergeik afstammend, namelijk Dommelen en Luiksgestel, erkennen hem als patroon.

Van oeroude tijden her tot op onze dagen bleef ook in onze landstreek het gebruik bestaan op den vooravond van zijn feestdag zogenaamde Sint Maartensvuren te branden, - vrij zeker eenen nabootsing der heidensche feestvuren, - waarbij dan St. Maartensliederen werden gezongen. Dit geschiedt ook bij het inzamelen van brandstof voor die vuren⁴³ en de woningen der ingezetenen. Naar de meening van sommigen herinnert het gebruik om St. Maartensvuren te ontsteken aan het verbranden van de talrijke afgodsbeelden op last van den H. Marinus.⁴⁴

Het St. Maartensfeest viert men in vele plaatsen ter herinnering aan de liefdadigheid van den Heilige. Oorspronkelijk was het een Christelijk armenfeest. De H. Martinus overleed 11 November 379 of 400. parochieën in ons bisdom en 22 in Limburg, allen aan de Maas, vereeren hem als patroon.⁴⁵

Pastoor Raupp beoogde steeds een zuinig kerkbeheer, en den opbouw eener nieuwe kerk met toren; hetwelk echter eerst onder zijnen

⁴³ Hierover meer in mijne Gebruiken enz. in Kempenland.

⁴⁴ Taxandria 2^e. Jrg. blz. 45.

⁴⁵ De Maasgouw.

opvolger is tot stand gekomen. Langs de openbare straat naar Valkenswaard en de grens dier gemeente aan den oever van de Dommel werd in 1882 eene uitgestrekte onbehuide oppervlakte akkergrond het eigendom der kerkelijke gemeente, om dáár kerk, toren, pastorie en kerkhof te stichten. Gezegde grond vormde een schiereiland door de Dommel en een breede stroomende afvoersloot, doch wegens het graven eener gracht aan de zuidzijde is nu het terrein ter grootte van ... hectaren, waarin kerk, toren, pastorie, tuin enz. gelegen zijn een eiland. Een klein deel van den grond behoorende aan den welEerw. Heer J.B. Bots-Van Gerwen is aan de kerk vereerd en de overige oppervlakte werd van den hr. Willems-Keunen voor zeer matigen prijs verkregen.

1 Mei 1883 (2^e Kruisdag) is de kerk voor den godsdienst in gebruik genomen. Nadat ze dien dag door den Pastoor in- en uitwendig gezegend was, droeg hij daarin de eerste H. Mis op. De oude pastorie werd in den herfst van 1882 door den herder verlaten en de nieuwe betrokken. 22 September 1884 is de kerk door den Bisschop plechtig gewijd. Monseigneur was er daags tevoren aangekomen.

Uurwerk

Dommelen dat waarschijnlijk nimmer een dorps- gemeente- of parochiaal uurwerk bezat verkreeg er een in het jaar 1897. Het werd op kosten van het R.K. kerkbestuur door D. Eijsbouts te Asten vervaardigd en in den kerktoren geplaatst. Slechts tweemaal in de week behoeft het opgewonden te worden, het slaat heel en half uur, wijst op drie groote wijzerplaten met prachtige gotische wijzers de uren en minuten aan, en werkt met standvastige kracht en zeer zwaren slinger.

Tiend. Klacht over teruggang der inwoners. Mindere belastingen geheven dan in naburige plaatsen.

Tiend bestaat hier nagenoeg sinds de eerste bevolking. Ze is mitsdien voortdurend geheven tot eenige jaren na het tijdstip, waarop de gemeente het ruim 60 jaren geleden het van den Lande in 184.. heeft terug gekocht. Dikwerf en in verschillende tijden boden de ingezetenen van Dommelen een verzoekschrift aan de hooge regeering aan, om vermindering hunner lasten te bekomen. Dit deden zij o.a. tijdens de Bataafsche Republiek aan de Representanten. Zij meldden daarin, dat er de Tiend tegen 12 st. per loopense⁴⁶ berekend is. Te veel voor hunne schrale akkers. Die van Westerhoven voor het 's Lands-Tiend, alsmede die van den Abt van Sint Jacob betalen slechts 11½ st. Zoowel de algemeene als bijzondere rampen des oorlogs hebben de inwoners, schrijven zij, ten eenenmale ten gronde gericht.

Reeds vóór het midden dezer eeuw bestond er wegens doelmatig beheer der financiën zooveel welvaart, dat eene heffing van onderscheidene belastingen, elders gebruikelijk, onnoodig was. Latere buitengewone uitgaven bijvoorbeeld aan onderwijs en kunstweg besteed, maakten echter soms wel het doen van een omslag noodzakelijk. Een en ander in bijzonderheden te vermelden acht ik onnodig.

⁴⁶ Een zesde gedeelte van een morgen.

XIII. Lotgevallen of belangrijke gebeurtenissen

1512

Wegens den tax van volk bezoekt de Hoogschout te ‘s Hertogenbosch in January ook Dommelen, Wester- en Riethoven. Om Bergeik te versterken moesten vele dorpen uit Kempenland ... derwaarts zenden.⁴⁷

1551

Uit ‘s Bosch wordt, benevens vele plaatsen eene aanschrijving gezonden “omme elck in zijnen bedrijve ... de Dommele opte vegen ende te reijnigen, omme die wateren heuren ganck te moigen hebben⁴⁸”.

1575

Met andere dorpen van dezen omtrek klaagde Dommelen over de lichte ruitery van den Spaanschen Overste d’ Avalos, die te Eindhoven in garnizoen lag. Dit deed almede het bestuur van nog 7 plaatsen uit den omtrek.

15 Juni klaagden deswegens ook 5 parochiën uit den omtrek.

1598

Een troep Spaansche soldaten vordert, behalve den kost, veel geld. Het volgend jaar in September hielden zij er vreeselijk huis, op de wijze als zij te Geldrop en eenig andere plaatsen hadden gedaan en o.a. in het Tijdschrift voor NoordBr. Geschiedenis van A. Sassen 1883 is geboekt.

1599

Spaansche muiters die weinig soldij ontvingen, deden dit de dorpen o.a. Dommelen misgelden.

1630

Hier waren vele Staatsche militairen gelegerd.

⁴⁷ Archief van ‘s Bosch. Zie Van Zuijlen. 1862. – Id. bl. 69.

1643

Zeker kind is 28 april vóór de deur van Peter Josephs nedergelegd. Zoo het scheen was de vader hiervan Frans; de zoon van dezen Peter Josephs. De Schout van Dommelen gelastte den Vorster het kind wederom te dragen naar Bergeik, zijne vermoedelijke geboorteplaats. Voor diens dingbank is over dit onecht kind tweemaal rechtspraak gedaan, waaruit betrekkelijk groote kosten ten laste van Dommelen gesproken waren. Zooals uit eenige papieren bleek, had het kind eenigen tijd aan de bedoelde deur onder den blauwen hemel gelegen, eer het opgenomen werd.

1702

Hadden de inwoners in verscheidene achtereenvolgende eeuwen, door baldadig krijgsvolk, allerlei gruwelen des oorlogs, zoo door militairen van ons land als door die van andere vijandelijke Rijken te verduren; de achttiende eeuw was nog niet lang begonnen, toen hen weder een vreeselijke ramp trof, welke vermoedelijk de vorige plunderingen en brandstichtingen nog te boven ging. Uit een in het oud gemeentearchief bewaard goed geschreven Verzoekschrift, hetwelk ik hier onder mededeel, kan zulks blijken.

“Aan de Hoogm. Hr. Staten-Generaal der Verëenigde Nederlanden.
Geven reverentelijk te kennen regeerders der verarmde ingezetenen en naburen van het geruineerde Dorpken van Dommelen, kwartier van Kempenland, Meiërij van ‘s Hertogenbosch, dat zij supten⁴⁹ eerst door de troepen van het leger van dezen staat in het begin van de maand van Augusty dezès jaars 1702, gecampeerd gelegen hebbende van Heeze en Leende tot bij Achel en Grevenbroek, wezende omtrent de distantie van een uur of anderhalf van Dommelen gelegen, eenige plunderingen met wegnemingen en wegvoeringen van beesten en varkens en fourageering van koren, hooi en stroo hebben moeten uitstaan en lijden; en daarna door de legers van de koningen van Frankrijk en Spanje van den 10 Augustus tot den 23 derzelver maand inclus, mede dezès jaars 1702, in eene linie gecampeerd gelegen hebbende van Duizel, Eersel, Riethoven en Westerhoven tot bij en van

⁴⁹ Supplianten.

den dorpe van Dommelen voorn. van alle haar nog resteerende gewas en granen, zoo van rogge, haver, eve⁵⁰, boekweit, als van hooi en gras ten eenemaal zijn beroofd, gespoliëerd en weggenomen en hetgeen zij niet konden naar hun campement medesleepen en wegvoeren onder de paarden en beesten met voeten gereden en vertreden en bedorven, en bovendien nog dagelijks en van tijd tot tijd gedurende het voors. campement van dertien dagen, van hare klederen, lijnwaad, geld meubelen, huisraad, have, bouwgereedschap en alles wat eenigszins tilbaar en vervoerlijk was, zijn geplunderd, beroofd en gespoliëerd geworden, hebbende nog bovendien de voornoemde Spaansche en Fransche marodeurs⁵¹ en plunderaars de meeste en beste huizen van binnen en buiten gedestruëerd, de glazen uitgeslagen, alle kisten en kasten daarin bevonden, die zij niet konden naar hun campement voeren, met hamers en bijlen gedestruëerd en verbroken, de huizen beroofd en gespoliëerd van zolders, ribben en balken, bedsteden en portalen, deuren en vensters, en dezelve naar haar voors. camp vervoerd, zoo tot het maken van hunne hutten en tenten als tot brandhout gebruikende, alsmede alle bijenkorven met bijenwas en honig geroofd, weggenomen en vervoerd en degens welke zij niet konden of wilden medenemen en wegvoeren, geruïneerd, verdorven, en geheele hallen met bijen korven verbrand; zijnde nog door de voornoemde Fransche en Spaansche marodeurs en plunderaars eene klok uit het klokhuis weggenomen en vervoerd, en van de andere klokken verscheidene stukken afgeslagen en over zulks bedorven; ook twee brouwketels en een brandewijn- of distilleerketel uitgebroken en weggenomen, en bovendien zeven van de schoonste en van de beste huizen en woningen met vier korenschuren ten eenemaal en tot den grond toe zijn afgebrand en geruïneerd, door welke voors. beroovingen, plunderingen, outrages⁵², foules⁵³, krachten⁵⁴ en geweldnarigen de arme supplianten zoodanig zijn geprostitueerd⁵⁵,

⁵⁰ Eve of Evene is eene lichte haversoort, die alleen in deze streek verbouwd wordt.

⁵¹ Marodeurs (FR) Stroopers.

⁵² Smaad.

⁵³ Verdrukking.

⁵⁴ Verkrachtigen, hier in der zin van 'gewelddadigheden' gebezigd.

⁵⁵ Ontëerd.

verarmd, geruïneerd en bedorven geworden, dat ze genoodzaakt zullen worden hunne geruïneerde huizingen, woningen en landerijen te moeten abandonneeren⁵⁶, verlaten en ledig desert en ongecultiveerd laten liggen, (gelijk Uh. Mog. door oculaire⁵⁷, inspectie zelven zouden kunnen doen ondervinden en oordeelen ten ware.

Uh. Mog. als vaders en voorstanders van hare arme, beroofde, gedrukte en geruïneerde onderdanen en goede en getrouwe ingezetenen met compassie en medelijden en meedogendheid wierden bewogen en ingenomen. Weshalve zoo werden de verarmde, bedroefde en geruïneerde supplianten in deze hare uiterste armoede, nood en verlegenheid, genoodzaakt hunne toevlucht te nemen. Tot Uh. M. ootmoedelijk verzoekende dat Uh M. in consideratie van alle de voorschreven beroovingen, plunderingen, outrages, foules, krachten en geweldenarijen, die de verarmde supp. goediglijk en gratieuselijk voor eenen termijn van tien achtereenvolgende jaren gelieven te remitteren en kwijtschelden deze ordinarie als extremis verpondingen, beden, hoofdgeld, kleine speciën, bezaaide mergen, hoorn gelden, bestiaal, bieren en alle andere zoo ordin. als extraordinaris, zoo reële als personeele lasten, impositiën of contributiën met de verhoogingen van dien, en na expiratie en verloop van de voors. tien jaren remissie, alsdan nog voor eenen gelijken termijn van tien jaren, de arme suppl. de voorn. zoo reële als personeel lasten en impositiën voor de helft te laten contribuëeren, voldoen en betalen en wijders ten aanzien van de gevorderde contributiën de ontvangers van dien te doen aanschrijven, om aan den vijand in het betalen van de contributiën bij Uh.M. uitgesn. te laten compenseeren zoodanige somme, als over Borkel en Schaft voorn. door den vijand zijn uitgeschreven, opdat de arme en geruïneerde Supp. daardoor wederom eenigszins mochten worden geëncourageerd en in state gebracht, om hunne vervallen, gebroken, geruïneerde en afgebrande huizen en woningen wederom allengskens op te kunnen bouwen, beesten, paarden en vee, noodig tot bemesten cultiveeren en bezaaien van hunne sterile, magere landerijen dan te koopen om daardoor zoo wederom eenigszins in state te worden gebracht van

⁵⁶ Overgeven.

⁵⁷ Eigene.

hunne lasten en impositiën gelijk andere, goede en getrouwe onderdanen en ingezetenen van dezen Staat te kunnen opbrengen en betalen, en niet hun dorp, woningen en landerijen te abandonneeren en verlaten, gelijk al bereids verscheidene arme familiën genoodzaakt zijn geweest te moeten doen, en nog dagelijks staat te geschieden. ‘t Welk doende H. Moerkercken.

Dit verzoekschrift keurig geschreven heb ik hier woordelijk doch met veranderde spelling overgeschreven. Aan het oorspronkelijke van dit rekwesit is gehecht een Extract uit het Register der Resolutiën der Hn. Staten Generaal der Vereen. Ned d.d. 20 Sept. 1702, groot 1½ bladz. met dit slot: “waarop gedelibreerd zijnde is goedgevonden en verstaan, dat copie en voors. reqte. zal worden gezonden den Raad van State der derzelve advies daarop aan H.H.H. te laten toekomen.”

Eene aan den bovenkant gestelde aanteekening meldt, dat de nevenst. Res. gezonden zal worden aan den ontvanger Wm. Booy om bericht. Actum 2 October 1702. Ook is hier aangehecht het bericht ontvangers van dezelfde grootte papier als het laatstgenoemde. Hij kon op nevensgaande Resolutie niet anders berichten, dan dat hij op den inhoud van genoemd req. zich zoo veel doenlijk is, geïnformeerd heeft en behalve behoorlijk regard geslagen te hebben op dit bijgevoegde attestatie ... van de Regenten van Waelderden (Waalre) en Weerd (Valkenswaard), ook daarenboven gehoord de inlichtingen van den President en Secretaris van Dommelen, dewelke zoo voor haar zelve, alsmede voor de andere regenten en ingezetenen van ‘t voors. dorpken, met solemneelen eed voor Uh.M. presenteerden te verklaren, “dat alle de middelen en positiën van het geannexeerde reqt. waar en waarachtig zijn” en besluit ”dat hij oordeelt dat hun H.M. het gevraagde zouden gelieven te accordeeren.” En wat aangaat de betaling van de contributie aan den vijand, vermits de onderget. geen de minste kennis schaft, hoedanige Resolutiën bij haar H.M. of wel bij UE.M. diesaangaande genomen zijn, “oordeelt hij dat zij zich naar de Resolutiën van UE. Mog. en hun Hoogm. mocht behooren te reguleeren”. Aan de kant: de Raad heeft na deliberatie goedgevonden de reqte. met het bericht te stellen in handen van den Heer Thesaurier

gen. Hop, om te examineeren een concept van adres op te stellen en rapport te doen. Actum den 20 Oct. 1702.

Aan de gemelde documenten was nog vastgehecht eene “specifique lijst van de schade, geleden bij de ingezetenen van Dommelen, door de legers en armeeën van de koningen van Frankrijk en Spanje, den tijd van dertien dagen in de maand Augusti X vy & twee (a° 1702) gestaan en gecampeerd gelegen hebbende zoo van en tot Duizel, Eersel, Rijthoven en Westerhoven, wezende de distantie van: kwartier, half, geheel en anderhalf uur van Dommelen, gesitueerd en gelegen onder het commando van Hertog van Bourgoigne, waardoor de arme inwoners van Dommelen zijn geplunderd geworden van

“...(Hier volgt omschrijving der geroofde voorwerpen, als in ‘t reqt. is gemeld, behalve nog) tin, koper, ijzerwerk enz., afbranden, afbreken en ruineeren van huizen, schuren, schoppen etc.; door al hetwelk de voornoemde inwooners zooveel schade hebben gehad als bij ieder ingezetene zijn naam en post staat uitgedrukt; waarop ieder hieronder genoemd den ... eed in handen van President dezer dingbank, als van Hn. Officier daartoe geautoriseerd in presentie van ondergenoemde Schepenen heeft afgelegd gelijk hier is volgende”....

Van de 85 namen der beroofden of beschadigden schrijf ik hier die af van tien personen, die de grootste schade hadden geleden: Hendrik Coppens *f* 615; Jan Heuvelmans 1585; Adriaans Wijns 693; Jacob Goyarts 625; Albert van Keerschop 670; Adriaan Verbeecq 4030; François Verhoeven 1015; Geert Adriaans 764; Dew. Adriaan Cornelis 4479; Peter Coppens 1363.

De overige 75 zijn beneden *f* 600 geschat, de meeste, twee elk van *f* 15. Onder de genoemde beroofden staat het klooster voor *f* 350. Aangegeven nog heeft de gemeente schade gehad en moeten lijden en verloren: drie paarden *f* 225; eene luiklok *f* 400; nog eene klok aan stukken geslagen *f* 200; klok- en schoolhuis ontramponneerd *f* 50; karvrachten *f* 56-6; verteeringen van partijen *f* 25; sauegardes *f* 947, zamen *f* 1903-6.

Summa totalis salvo justo calculo bedraagt de schade van ingezetenen van Dommelen de som van *f* 34021-6. De respectieve inwoners hebben allen bij solemneelen eed de voren gespecificeerde som bevestigd “zoo waarlijk moest haar God almachtig helpen. Actum binnen Dommelen op heden den 25 en 26 Marty 1703, in presentie en ten overstaan van Jan Heuvelmans en Aart Peter Daams, schepenen; mij present get. J. Dullaert, secretaris subst. In de dorpsrekening van 1704 komt deze post voor “2 rekeningen aan den notaris Adriaan Wachtelaars te Bergeik voor het schrijven van twee kopieën der attestatie wegens schade en verlies”. Hier zal het gezegde reqt van 1702 bedoeld wezen Omtrent het deftig geslacht Wachtelaars zie men mijne Beschrijving van Bergeik.

1704

Vele contributiën enz. komen voor aan de Fransche en Spaansche militairen verstrekt, ook werkloon in het Engelsch leger te Valkenswaard. Aan de procuratrix of (zaakverzorger) van ‘t klooster had de gemeente *f* 7 betaald wegens den “Engelschen sauvegarde” voor geleverden tabak en brandewijn.

1705

Eene bende jeugdige schelmen uit deze omtrek had o.a. in het klooster diefstal gepleegd. Hiervan geef ik bericht onder dat hoofdstuk.

1708

Aan vijandelijke contributiën had de gemeente 310 gulden uitgegeven.

1710

Ten behoeve van een regiment Munstersche soldaten moest de gemeente *f* 273 bijdragen.

1719

Betaald aan degenen die aan de Luiksche kusten of grenzen tegen de dieven op de wacht zijn geweest *f* 3-16-6, en aan de wachters nog *f* 1.

1748

Extra-ordinaire vertering hadden de ingezetenen gemaakt tot het vieren van den vrede te Aken gesloten en aan bier, buskruit, kaarsen enz. voor 26 gl. en 5 st. besteed.

1749

Als elders ontving de gemeente een omschrijfbrief wegens boomschenderij op de dijken.

1765

De Raad van State der Verëen, Nederlanden verleent Dommelen op de reqt. hunner Schepenen, eene Pootkaart om boomen en schaarhout te kunnen planten op de gemeente en Voorhoofden tot zestig voeten, gelijk aan de Dingbanken van Bergeik en Eersel was toegestaan. Bij afbouwning moest de gewone houtsoort betaald worden.

1787

Er heerst eene erge besmetting onder de runderen op de tong (tongblaar). Hiertegen wordt een geneesmiddel voorgeschreven.

1789

De Staten Generaal verbieden 30 November tot 1 Juni 1790 den uitvoer van aardappelen “om de minvermogende ingezetenen te verlichten, ten einde dit nuttig voedsel in grooter overvloed dan ooit voorheen benoodigd, tot een matigen prijs voor dezelve verkrijgbaar te doen blijven.” Dergelijk verbod heb ik mede in andere tijden aangetroffen.

1794

De Fransen zijn er. Vele karvrachten en andere lasten hebben de ingezetenen waar te nemen.

1795

De overwinning der Franschen lokken alom vreugdebedrijven uit. Hier hebben ze aan drank enz., door de inwoners gebruikt, aan de gemeente 14 gl. 10 cents gekost.

1797

In dit jaar is bij vier inwoners gebrand en geplunderd in oorlogstijd. De schade werd op *f* 311,15 cents berekend. Vermoedelijk tot een vroeger jaar terug te brengen.

1798

Bij het aangaan der wacht werd niet alleen dit jaar, maar ook in vele jaren der 18^e eeuw de trom geslagen.

1800

Men leest in de Notulen een zeer uitvoerig proces-verbaal van een belangrijken diefstal, gepaard met verregaande mishandeling. In den nacht van 11-12 November drongen 13 of 14 personen de deur met geweld ingeslagen hebbende, bij Jan Keunen in huis zijnde het onmiddellijk bij den molen gelegen molenhuis. Zij behaalden hem en zijne huisvrouw van het bed, sleepten hen naar de kamers, en deden hen onder zware bedreigingen het geld wijzen, bonden hen stevig en lieten ze in dien toestand liggen. Die bende nam mede: twee zakken zilvergeld, eene goudbeurs, een zilveren servies, een zak Hollandsche en Zeeuwsche Rijksdaalders enz. enz. Grootendeels hadden de dieven zich het gelaat zwart gemaakt; zij zeiden, dat zij met 300 man zouden terugkomen.

De huisvrouw van J. Keunen⁵⁸ is ten gevolge van mishandelingen en van den schrik overleden. Deze brutale diefstal was sedert gedurig in den mond des volks. De dieven maakten eene bende uit die meerendeels in het anders vreedzame op anderhalf uur van Dommelen gelegen dorpje S[teensel] woonden en verscheidene jaren in deze landstreek door veelvuldige dieverijen schrik en angst verspreidden. Een zekere landbouwer en wildjager, Joost de Rooij genaamd, was de aanvoerder, het hoofd. Zijn gewezen woonhuis te S. bestaat nog. Eindelijk zijn de meeste personen, de een na de nader in 1804 gevat, en velen hunner in 1805 te 's-Hertogenbosch aan de galg gehangen.

⁵⁸ Hij was Oom mijner moeder.

1810

Na rijpe deliberatie besluiten regenten eene klok in het luidhuis te gelde te maken, om er de leverantiën die zij op aanschrijving van den Landdrost voor de Fransche militairen hadden gedaan, uit te kwijten; waartoe zij anders onmachtig waren. Deze kosten van leverantie zijn tot een bedrag van f 93,37 berekend.

1817

In dit jaar legde de gemeente 6 hectaren heidegrond tot vloeiveiden aan, de oudsten die in ons land bestaan. Die aan de gemeente behoorende werden in 1897 op eene gezamenlijke grootte van 17 hectaren geschat.⁵⁹

1819

Een zesjarig kind Francyna genaamd van Christiaan van den Heuvel verdrinkt in een kuil. Er was 2 uren aanhoudend gezocht, eer men het vond.

1825

15 April brandden vijf huizen op den Berg af.

1827

Er sterft eene vreemd bedelares, oud 34 jaren en wordt hier begraven. Zij had een onecht kind bij haar dat veel door koude geleden had. Goed verzorgd was het wel bijgekomen.

1845

Het dorpsbestuur laat 65 bunders gemeentegrond door het dorp tot mastbosch aanleggen. Evenals elders heerscht de aardappelziekte hevig. Uit eene breedvoerige omschrijving blijkt, dat hier 17 bunders geheel aangetast zijn. Door aanhoudende stortregens had de haver zeer veel geleden.

⁵⁹ Verslag der Staatscommissie blz.76.

1849

Men legt eene tweede of nieuwe wetering aan. Zij werd publiek bij gedeelten besteed, heeft zamen 1400 gulden gekost naar eene vertrouwbare bron.

1882

Door het waterschap is in Mei de Dommel nabij de oude pastorie en de brug rechter gegraven door het waterschap.

1897

15 Febr. vierde Jan Coppens en Jacoba Hoevenaars hunne plechtige bruiloft. Een dusdanig feest was hier bevorens niet gevierd. Schier alle inwoners namen er deel aan. N. Gijrath bouwde eene sigarenfabriek bij zijne woning aan.

XIV. Voorname inboorlingen. Stichters van beurzen.

Onder deze bekleeden de twee broeders Simon en Henricus Vereept de eerste plaats. Simon Vereept is meer onder den naam van Verepaeus als latijnsch schrijver bekend. Hij begon zijne hoogere studie in de pedagogie het Varken (Porcus) te Leuven en behaalde er in 1545 onder 136 medeleerlingen de twintigste plaats.

Toen hij zijne studiën aldaar voleindigd en de H. priesterwijding ontvangen had, werd hem het bestuur opgedragen over het nonnenklooster Thabor, buiten de stad Mechelen gelegen, doch in 1567 om de gevaarlijke tijden in die stad overgebracht. Het werd 2 October 1572 geplunderd, waarbij Verepaeus zijne verzameling boeken verloor. Hij verbleef hierna nog zes jaren in de stad Mechelen, waaruit hem de opkomende Reformatie verjoeg; en begaf zich naar Hilvarenbeek, waar de kapitteldeken hem liefdevol ontving, en de latijnsche school door dien geleerden man meer vermaardheid erlangde.

Weldra opende zich voor hem een letterkundige werkring te Turnhout, en later nog meer te 's Hertogenbosch, waar hij de studie zeer hoog opvoerde en rector (bestuurder) was der scholen in die hoofdstad. Met eene wonderlijke bekwaamheid bewees hij er tot onderricht en bestier der studeerende jeugd de grootste diensten. Hij heeft eene menigte latijnsche boeken geschreven, welke tot dezen tijd van het nuttigste gebruik zijn gebleven en zijn naam hebben vereeuwigd.⁶⁰ Ter wille van zijne schitterende priesterlijke deugden verkreeg hij in 1589 eene waardige plaats in het cathedraal kapittel van St. Jan.

Omstreeks het jaar 1580 stichtte hij twee beurzen voor de wetenschappen, waarvan de pastoor van Dommelen, de pater van het nonnenklooster aldaar, en een bloedverwant van den stichter de vergeving of collatie verkregen. Vooreerst moesten zij de beurzen toekennen aan de afstammelingen zijns broeders, dan aan die zijner

⁶⁰ Foppens, Biblioth. Belgica. II. 1103 noemt zijne uitgegeven werken.

zuster, en voorts aan jongelingen van Dommelen en ‘s Hertogenbosch. De bursiers of op de beurs studeerenden moesten 12 of minstens 10 jaren oud zijn en dagelijks in de kerk bidden drie Onze Vader, drie Wees Gegroet, met drie collecten uit den Roomschen brevier, tot zielelafenis van den stichter, van zijne bloedverwanten en van de geloovige zielen. Vroeger bedroegen de inkomsten dier beurzen ruim 41 gulden.

Deze beroemde Dommelaar overleed te ‘s Hertogenbosch 10 November 1598 in den ouderdom van 76 jaren, en werd in de St. Janskerk begraven. Weleer stond zijn grafschrift bij het aldaar der H. Wilgefortis⁶¹ te lezen. Met genoegen vernam ik ter algemeene vergadering van het prov. genootschap de mededeeling van het plan om de grafschriften nog in die kerk aanwezig te ontcijferen en te doen drukken.

Henricus Vereept, jongere broeder van Simon Verepaeus, bekwam bij de promotie van 1546 onder 157 medestudenten de 17e plaats. Door zijne geleerdheid steeg hij tot hooge waardigheden. Na den dood van N. Busius werd hij in diens plaats tot kapitteldeken van Hilvarenbeek benoemd. Later verwierf hij eene eervolle betrekking bij de beroemde Illustere Broederschap van O.L.V. te ‘s Hertogenbosch. Hij overleed, naar gissing, in den ouderdom van ongeveer 56 jaren 3 September 1580. Den 5 August van dit jaar stichtte hij te Leuven in het college Standonck eene studiebeurs tot welke gerechtigd zijn de afstammelingen zijns broeders te Dommelen, vervolgens die zijner zuster, en verder inboorlingen van Hilvarenbeek, Tilburg, Goirle, Casteren en Dommelen, die tenminsten 16 jaren oud zijn. Om de beurs te genieten begeert de stichter, dat de bursier zich op de godgeleerdheid of op het kerkelijk recht toelegge. Hivarenbeek's kapitteldeken, of bij ontstentenis van dezen, de pastoor of kapelaan der

⁶¹ Deze Heilige, thans in ons bisdom schier onbekend, vond oudtijds te Waalre vele vereerders.

parochie waren met de begeving belast. Sedert 1840 behooren de tegenwoordige inkomsten van f 4,50 tot het algemeen fonds.⁶²

Toen in 't midden der 17^e de Generaliteit als wingewest bij de Verëenigde Nederlanden geannexeerd was, legde men beslag op de geestelijke stichtingen van vroegeren tijd om die dan aan Hervormden te schenken zonder den uitdrukkelijken wil der milddadige stichters te eerbiedigen.⁶³ Vele beurzen, tijdens den 80 jarigen oorlog, aan de universiteit te Leuven verbonden, bleven echter voor het bisdom 's Bosch behouden. Op het einde der 18^e eeuw is de beroemde universiteit van Leuven opgeheven, doch de overgebleven goederen der oude stichting zijn later voor ons bisdom benuttigd.

Een derde voorname ingezet en priester van Dommelen wordt door een historicus (2) onder den algemeenen naam Joannes vermeld. Hij heeft door zijne godsgelerde kennis en welsprekendheid te Mentz in Duitschland uitgemunt.

Waarschijnlijk was Michaël Vereept pastoor-deken te Gerwen, bloedverwant der gezegde S. en H. Vereept. Michaël overleed in 1568 en heet bij Schutjes Petrus Marcilius Vereept.

De twaalfde en laatste prelaat van Postel, vóór de vernietiging der abdij, Joannes Staessens, was almede te Dommelen 17 November 1745 geboren. Met dispensatie van den Nuntius Apostolicus werd hij 17 Juni 1775 tot priester gewijd. In 1780 zijne benoeming tot circator⁶⁴ of opzichter bekomen hebbende, werd hij het volgende jaar tot sub-prior, en in 1782 tot prior en novice-meester aangesteld. Van 1784 tot 1789 leeraarde hij de godgeleerdheid. Den 2^e September van dat jaar werd hem de pastorie van Veldhoven aangeboden; maar reeds 20 april 1790 benoemden hem de Staten van Brabant tot prelaat van Postel. Hij werd 20 Mei van hetzelfde jaar door Mauritius Verboven, abt van Averbode, in het bezit der abdij gesteld. De bisschop van Antwerpen mijterde den nieuwen prelaat 6 Juli in de kloosterkerk van St. Michiel,

⁶² Men zie Schutjes 2^e en 3^e deel. Ook Fr. v.d. Elsen, Hand. van 't Prov. Genootschap, 1891-93 bl. 161.

⁶³ Grammaye.

⁶⁴ Circator is een monnik die het gedrag der overige monniken gade slaat, enz.

waarbij de abten dier abdij en van die van Bern assisteerden. Niet lang na zijne verheffing werden de zielsvermoging van dezen prelaat zóódanig gekrenkt, dat men hem niet meer voor het bestuur bekwaam achtte. Hierom droeg Dufresne, prelaat van Floreffé, het gezag over aan den Prior G. Molderen, aan wien men Otterdijks en Scheij, pastoors van Arendonk en Lagemierde, als mederegenten toevoegde. Het geestelijk bestuur der abdij werd uitsluitend aan den Prior opgedragen. Met toestemming van den abt van Floreffé, legde de prelaat Staessens 22 Augustus 1793, in tegenwoordigheid van al de kanunniken, zijne waardigheid neder.

Nadat dit ontslag Rome's goedkeuring had verworven, wendde men nog in hetzelfde jaar pogingen aan om een nieuwen Prelaat te kiezen, wat niet geschied is, want bij den vreeselijken inval der Fransche soldaten 1794-96 en de gevolgde opheffing der abdij in 1797 bleven de wenschen der inmiddels gevluchte en verspreide kanunniken onvervuld.

Staessens, iemand van eene deftige en niet onbemiddelde familie, vestigde zich na de verjaging der abdijsheeren of kanunniken met ter woon in zijne geboorteplaats, waar hij bij zijne zuster 11 Juni 1818 plotseling is overleden. Dit huis stond op den Berg ter rechterzijde van den weg van Dommelen naar Valkenswaard, en brandde in 1825 met andere woonhuizen af; het werd in goeden staat herbouwd.

Het lijk van den oud-prelaat Staessens werd zonder buitengewone plechtigheid, in een gewoon graf, ten zuiden bij de oude parochiekerk (zie dit hoofdstuk) ter aarde besteld. In de onmiddellijke nabijheid waren ook vóór hem eenige parochiepastoors, en één na hem (1839) benevens nog tijdelijk één (Raupp) begraven. De lijken der vorige prelaten rusten te Postel. Alle prelaten zijn op doek geschilderd. Schutjes zegt nog thans “met uitzondering van Staessens”.⁶⁵

Ik vermeen dit portret, ongeveer ter grootte van dat zijner voorgangers in mijne bibliotheek met zijn wapen voorhanden te hebben. Uit de

⁶⁵ Schutjes I, eene noot 331.

nalatenschap van den advokaat J.B. Bots, te Helmond⁶⁶ † 1874, kwam het in mijn bezit.

Op de tentoonstelling van Oudheden in 1893 te Eindhoven gehouden was bij de oude boeken enz. een afdruk voorhanden getiteld: Devote Ghebeden ende oeffeninghen onder den dienst der missen door M. Simon Verepius geboren te Dommelen. Te 's-Hertogenbossche bij Jan Scheffer 1585.

Eertijds werd de jeugd door de geestelijkheid in den godsdienst en de hoogere studie onderwezen, waarin verschillende beneficiën voorzagen. Na het ontstaan der universiteiten die de uitstekendste en geleerdste mannen tot zich trokken, en het onderwijs in alle vakken hoog opvoerden, kwamen in de 15^e eeuw de beurzenstichtingen tot stand, welke in de volgende eeuw sterker aangroeiden. Van beurzenstichtingen in betrekking tot Dommelen kan het volgende vermeld worden.

De uitvoerders van het testament van den te Rijthoven in 1564 overleden Pertrus Everarts, maakten hieruit twee stichtingen van kleine beurzen. De collatie der eerste stichting kwam aan den oudsten bloedverwant, mits niet religieus zijnde, te Rijthoven, Heeze of Dommelen toe. Aan deze eerste stichting hadden de uitvoerders 72, aan de andere 52 Carolus-guldens jaarlijks verbonden.

De laatste, ten kantore der beurzen onder den naam van beurs van Evert van der Plas bekend, bedroeg in 1840 de geringe som van *f* 10-07-5; waarom ze bij de Algemeene beurzenfondsen gevoegd is.

Wegens de fundaties of beurzen door de gebroeders H. en S. Vereept zie men onder de voornamen ingezetenen. Verscheidene beurzen stichtte in 1609 en 1611 Joannes Dillen, te Capelle bij Vilvoorden geboren, bij het college de Valck te Leuven, en verder ten behoeve van ingezetenen van Dommelen, Strijp en Eindhoven. Met andere stichtingen verenigd behoort thans de collatie aan de oudst professoren

⁶⁶ Overleden 2 Maart 1874.

in de Rechten en de Filosofie te Leuven. Op de inkomsten der stichting van de kanunnick H. Plasmans, konden na zijn bloedverwanten, de ingezetenen van Bergeik, en voorts die van vijf bijgelegen dorpen, waaronder die van Dommelen het laatste, aanspraak maken.⁶⁷

Vermoedelijk zijn de volgende personen, wier geboorteplaats niet meer bekend is, alhier geboren :

Wilhelmus de Dommelen, 26 February 1494 als rector der kapel van St. Anthonius te Heeswijk vermeld. Deze is vermoedelijk dezelfde als Willem van Dommelen, beneficiant in de St. Janskerk te 's Bosch, die 13 April 1508 testeert.

Priesters te Dommelen geboren.

Zondag 18 Juli 1897 ontving A.B. Willems-Keunen te Mill-Hill in Engeland de H. priesterwijding. Hij verrichtte Woensdag ek. de plechtige Mis in de kerk te Dommelen. Van hier vertrok hij 9 September van dit jaar naar genoemd gesticht, om zich eenige dagen later naar zijne statie op Noordelijk Borneo, als missionaris te begeven.

⁶⁷ Zie o.a. Schutjes II, 212 enz.

XV. Heerlijkheid. Bezitters.

Uit verschillende werken en handschriften verneemt men, omtrent de kortstondige heerlijkheid en hare bezitters het volgende. Ten jare 1561 is dit dorp als heerlijkheid verpand aan Hubert van der Cluse⁶⁸, heer van Waalre en Valkensweerd en in 1658 ingelost.⁶⁹ Zijne vrouw Maria Bertrams bezat ze in 1581, zijn zoon Hendrik in 1584.

Een Huijbrecht van der Clusen werd 10 October 1543 bij diploma van keizer Karel V te Binche in Henegouwen heradeld en tot graaf verheven. Zijn wapen wordt in het Nobiliaire des Pays-Bas beschreven.⁷⁰

In zijne uitgave van 1649 meldt Oudenhoven: “Dommelen is een heerlijkheid ende heeft zeven Schepens. De patrijzen aen den heer, ende is Guillam (Willem) van der Cluyse heere van Dommelen.” De adellijke familie Van der Clusen schijnt zeer katholiek en vroom geweest te zijn, blijkens de vele legaten en schenkingen die zij deed en waarvan talrijke stichtingen onder het hoofdstuk Franciscanessen in dit boek voorkomen.

De Nobiliaire de Pays-Bas p. 42, zegt dat Hubert van der Cluse 10 October 1543 heradeld is met den titel van graaf. Zie dit ook 19^e jaargang. Nieuwe Reeks, 2^e jaarg. blz. 216 enz.

Rietstaps Armorial (1875) spreekt alleen van in dato geadeld. Id. Postel bezat hier, als op vele andere dorpen, eenige renten en cynsen die het, kort na het midden der 16e eeuw verkocht heeft.

In 1674 staat vermeld “Cornelia van der Poll, weduwe van Johan van der Cluse, in leven heer van Waalre, Valkensweerd en Aalst.”⁷¹ Deze

⁶⁸ Men vindt dezen naam menigmaal verschillend geschreven.

⁶⁹ Navorscher, Nieuwe serie no. 4.

⁷⁰ Le grand théâtre sacré de Brabant, tome II, pt. 1, p. 84.

⁷¹ Tijdschrift voor N. Brab. Geschied- en Oudheidkunde I 1883/84 bl.109.

Cornelia van der Poll, in 1672 vrouwe van Ysendoorn (in Neder-Betuwe) was destijds de gade van Johan van der Cluse heer van Aalst, Waalre en Weert.⁷²

Thans doe ik mededeeling van de opschriften van belangrijke grafzerken, die de graven van bezitters der gewezen Dommelsche heerlijkheid of van hunne naaste bloedverwanten hebben gedekt.

1° In de kerk van den H. Georgius te Antwerpen, tegenover den ingang van het groote of hoofdkoor: Hier leet begraven Joncker Hendrik van der Cluysen, Heere van Dommelen, ende Schouteth de Lants ende Vrijheyte van Turnhout, sterft den 9 Januarij 1614.⁷³

2° In de oude parochiekerk te St. Oedenrode: Hier leyt begraven Margareta Dogter Heer Hendricks van der Clusen Heer van Dommelen, sterft 1588 den 10 Augusti.⁷⁴

3° In Turnhout in de St. Pieters- of parochiekerk: Hier leet begraven: Marie van den Nieuwenhuysen. Huysvrouwe van Joncker - Hendrick van der Clusen - Heer van Dommelen - Ende Schouteth - Der vryheyte ende landts van Turnhout - die sterft den 30 april - A°. 1626 Ende Jo. Marie van der Clusen hare dochter - die sterft den 17 ...ber 1628.

Zie Grabschriften verzameld door den abt Stroobant en medegedeeld in de Annales de l'Academie d' Archeologie De Belgique. Tome I. Anvers 1843.

⁷² Navorscher XXVI, 118.

⁷³ Le grand théâtre sacré de Brabant, tome II , pt. 1, p. 84.

⁷⁴ Id. tome II, pt. II. p. 78.

XVI. Oude dorpsgild

Van zeer oude tijden bestaat hier een Broederschap of Gild ter eere van het Allerheiligste Sacrament, welke vereeniging men ook de gilde van den H. Martinus noemt naar den kerkpatroon. In 1635 is dit gild door den Bisschop van 's Hertogenbosch bevestigd. De attributen enz. van het Gild zijn als die van andere Gilden in den omtrek. Van de oprichting af tot nu toe was het ook gebruikelijk, door hem die koning schoot eenen zilveren plaat of schild met een opschrift aan het gild te verëeren.

De in de eerste negentig jaren geschonken werden zijn echter niet meer bewaard. De aanwezige dragen de volgende opschriften en afbeeldingen.

1 - Hendrick Hertroijs, keizerlijcke valckenier, coninck van Dommele int jaer 1716. Boven dit opschrift een valk die op eenen hand rust.

2 - Jacobus van Dijek, coninck tot Dommele van heilig sacramentsgult. 1717. Boven de beeltenis van een weverspoel.

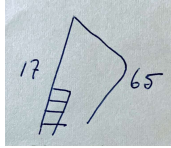
3 - Jan Sniders coninck van Dommele 1735. Boven een scheermes.

4 - Jacobus Smits coning. Schoot ik den vogel af. Het was door Gots bestiere dat ik dese gult met dese Schilt kwamp te versiere. Boven een windmolen 1752.

5 - Vereert door Adriaan Boons dat ik schoodt den vogel af dat was door Godts bevel, en dat ik coninck ben, dat was naar mijn behaegen. Ik hoop dat ik dese schilt langh ter eer van Godt magh sien draegen. Geschoten in het jaer 1763. Boven een scheermes.

6 - Thomas van der Heijden, coninck van gult vant hooghweerdig tot Dommele. 1754. Boven eene koe.

7 - Vereert door Godefridus Meulevelts. Dat ik schoot den vogel af. Dat was door Gods bevel. En dat ik koninck was. Dat was naer mijn behagen. Ik hoop dat ik dese schilt lanck ter eere van Godt mag sien drage. (Boven deze figuur:)

8 - Thomas van der Heijden coninck van de gult van t hoogweerdig tot Dommelen. 1767. Boven een ploeg.

9 - Andries Smets koningh..... van de guelt van Dommelen in het jaar 1778. Het was door Gods kraeght dat ick schoet den vogel af. Boven twee weverspoelen.

10 - Verëert door Godefridus Coppens coninck van t Hoogwaardig tot Dommelen 1791. Boven een scheermes.

11 - Cornelis Lathouwers Coninck van S. martensgult tot Dommelen. 1796. Boven een vleeschbank met mes van een looier.

12 - Vereert door Jan Coppens Coninck van t Hoogwaardig tot Dommelen 1800. Boven een scheermes.

13 - Peeter Lathouwers Coning van S. martens guld tot Dommelen. 1801. Boven een kijkje in een looierij naar men meent.

14 - Mechiel Meulevelts coning in martensguld in Dommelen. 1807. (Geen beeltenis van den eersten katholieken onderwijzer.